

ISSN: 2822-521X

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi

Journal of Political and Social Studies

Cilt 2 Sayı 1

Vol.2 Issue1

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume: 2 | Sayı/Issue: 1 |
Yıl/Year: 2023 (Şubat/February)

Açık Erişim Politikası/ Open Access Policy

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Siyaset ve Toplum Araştırmaları, bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracak ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi, Budapeşte Açık Erişim Deklarasyonunu imzalamıştır.

Journal of Political and Social Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. Journal of Political and Social Studies provides immediate open access to its content on the principle that making research free available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Journal of Political and Social Studies has added its name to the Budapest Open Access Initiative.

Dizinleme Bilgileri/ Abstracting and Indexing Services

ISSN: 2822-521X

ISSN: 2822-521X

Editör/Editor

Dr. Özlem Özdeşim SUBAY

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Türkçe Dil Editörü/Turkish Language Editor

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Düzeltili/Proofreader

Mizanpaj Editörü/Layout Editor

Dr. Burak Gökalg

Ensar Kıvrak

Zehra Namlı

Fatih Demir

Züleyha Aişe Dinç, Fatma Zehra Balcı,

Büşra Duman, Şeyma Uysal

Zehra Namlı

Yayın ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Alper Özmen	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin Özler	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet Parlak	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Binark	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Armağan Öztürk	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge Kağan Şakacı	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Sarper Ağır	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem Yaşar Akçay	Hakkari Üniversitesi
Doç. Dr. Emel Dikbaş Torun	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Durgun	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ferihan Polat	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Darren Lilleker	Bournemouth University
Dr. Dejan Marolov	European Scientific Institute
Dr. Olta Murataj	Universiteti Marin Barleti
Dr. Orkhan Valiyev	Khazar University
Dr. Teona Mataradze	Tbilisi State University

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

1

Aktif İşgücü Piyasası Programlarının Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: TR21-TRC1 Bölgesel Karşılaştırma
Impact of Active Labour Market Programs on The Women Employment: A Regional Comparison TR21-TRC1
Nursel DURMAZ BODUR

24

Farklı Bir Perspektiften Popülizm, Demokrasi ve Diktatörlük
Populism, Democracy and Dictatorship from a Different Perspective
Zeynep ÖZKAN

43

Türkiye-ABD Arasında Yaşanan Haşhaş Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme
The Poppy Crisis Between Turkey and the USA: An Analysis in Terms of Crisis Management
Esma SAĞDIÇ

65

Yunus Emre, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966), İletişim Yayınları, 2019
Züleyha Aişe DİNÇ

68

J.A.C. Brown, Siyasal Propaganda, Ağaç Yayıncılık, 1992
Nimet KOÇAK ÇOLAKOĞLU

AKTİF İŞGÜCÜ PİYASASI PROGRAMLARININ KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TR21-TRC1 BÖLGESEL KARŞILAŞTIRMA

Impact of Active Labour Market Programs on The Women Employment: A
Regional Comparison TR21-TRC1

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Nursel DURMAZ BODUR

ndurmaz@pau.edu.tr
0000-0001-7713-7214
Dr., Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri
İlişkileri Bölümü

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Political and Social Studies

Atıf / Citation

Durmaz Bodur, N. (2023). Aktif İşgücü Piyasası Programlarının Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: TR21-TRC1 Bölgesel Karşılaştırma. Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 2(1), 1-23.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7688452>

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 06.08.2022

Kabul Tarihi: 12.09.2022

Yayın Tarihi: 28.02.2023

Aktif İşgücü Piyasası Programlarının Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: TR21-TRC1 Bölgesel Karşılaştırma

Özet

Bu çalışma Türkiye’de aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamı üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada İŞKUR’un düzenlediği aktif işgücü piyasası programlarından mesleki eğitim kursları ve işbaşı eğitim programları kapsama alınmıştır. Türkiye’de kadınların bu programlara en yüksek oranlı katılım sağladığı bölge olan TR21 (Edirne, Tekirdağ, Kırklareli) ile en düşük oranlı katılım sağladığı bölge olan TRC1 (Kilis, Gaziantep, Adıyaman) arasında kadın istihdamının özelliklerine ilişkin bir karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada 2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması ve 2020 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro veri setleri kullanılmıştır. Veriler SPSS programıyla analiz edilmiş ve betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye’de aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamını arttırdığı, ancak istihdamın kalitesi üzerinde olumlu bir etki yaratamadığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Aktif işgücü piyasası politikaları, kadın istihdamı, kadın işsizliği, toplumsal cinsiyet

Impact of Active Labour Market Programs on The Women Employment: A Regional Comparison TR21-TRC1

Abstract

This study aims to analyze the impact of active labour market programs on women employment in Turkey. In this context, vocational training programs and on-the-job training programs, which are among the active labor market programs organized by İSKUR, are included in this study. A comparison of the characteristics of women's employment was made between the TR21 region (Edirne, Tekirdag, Kırklareli) and TRC1 region (Kilis, Gaziantep, Adıyaman) in Turkey. While TR21 is the region with the highest participation of women in active labor market programs, TRC1 is the region with the lowest participation of women in these programs. In this study, micro datasets of 2021 TurkStat Household Labor Force Survey and 2020 TurkStat Income and Living Conditions Survey were used. These datasets were analyzed with the SPSS program and descriptive statistics were included. As a result of this research, it has been revealed that active labour market programs increase women's employment in Turkey, but they do not have a positive effect on the quality of employment.

Keywords: Active labour market policies, women employment, women unemployment, gender

Giriş

Türkiye’de son yirmi yılda genel itibariyle kadın istihdam oranlarının arttığını söyleyebiliriz. Ancak diğer taraftan 2000’li yıllar Türkiye için istihdamdaki büyümenin, ekonomik büyüme oranlarının altında kaldığı yıllar olmuştur. Bu durum işsizlik oranlarının artmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle 2001 ve 2008-2009 ekonomik krizlerinden çıkış arayışları neoliberal politikalar çerçevesinde şekillenmiştir. Aktif işgücü piyasası programları da tam olarak bu kapsamda hayata geçirilmiş ve temel hedefi dezavantajlı grupların istihdamını arttırmak ve işsizlik oranlarını düşürmek olmuştur. Türkiye’de İŞKUR tarafından yürütülen aktif işgücü piyasası programları; mesleki eğitim, işbaşı eğitim, iş danışmanlığı, toplum yararına (çalışma) programı gibi uygulamaları kapsamaktadır. Aktif işgücü piyasası programlarının etkinlik düzeyi ise merak edilen konular arasındadır. AB ülkelerinde yoğun bir biçimde kullanılan bu programların istihdam oranları üzerinde beklenen düzeyde bir artış yaratamadığı görülmüştür.

Bu çalışmada işbaşı eğitim programları ve mesleki eğitim kursları özelinde aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamı üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada kadınların bu programlara en çok katılım gösterdiği TR21 bölgesi (Edirne, Tekirdağ, Kırklareli) ile en az katılım gösterdikleri TRC1 bölgesinde (Kilis, Gaziantep, Adıyaman) işgücü durumları, eğitim durumlarına göre işgücü durumları, işteki durumları, işlerinden dolayı elde ettikleri gelir bilgileri ve kayıt dışı çalışma oranları karşılaştırmalı olarak sunulacaktır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış olup, ilgili analizler 2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti ve 2020 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro veri seti üzerinden SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

1. Türkiye’de Geçmişten Günümüze Kadın İstihdamı ve İşsizliği

1929 ekonomik krizi, tüm dünyada büyük bir işsizlik sorununun yaşandığı ilk olay olarak değerlendirilebilir. Yaşanan bu ekonomik kriz, zorunlu olarak bir takım yeni ekonomi politikalarının doğmasına neden olmuştur. Kriz sonrası dönemde Keynesyen politikaların etkisiyle işsizlik oranları düşürülmüş, istihdam oranları ise arttırılmıştır. Türkiye ise bu süreçte sanayileşmeye hız vermiş; ithal ikameci, korumacı ve popülist politikaların etkisiyle biçimlenmiştir (Boratav, 2018: 151). Bu süreçte sanayileşmenin kadınlar üzerindeki etkisini talep ve arz yönünden incelemek mümkündür: Talep açısından bakıldığında işverenler; analık hakkı, doğum izni, gece çalışma yasağı gibi hukuki yaptırımlar nedeniyle kadın işçi çalıştırmaya sıcak bakmıyorlardı. Aynı zamanda kadınların niteliksiz iş gücü olarak

tanımlanması, sanayinin ihtiyacı olan nitelikli iş gücünü karşılamıyordu. Konuya arz tarafından bakıldığında ise; kadınlar, onlara yüklenen hane içi sorumlulukları nedeniyle sanayide çalışmayı tercih etmiyorlardı (Toksöz, 2011: 144-145). 1979 yılının sonuna gelindiğinde ise petrol krizinin etkisiyle başlayan ekonomik bunalım işçi ve sermaye sınıfını derinden etkilemiştir. 1980’lerde küreselleşme ile birlikte baş gösteren neoliberal politikalar kapsamında yapısal uyum programları ön plana çıkmış; kamu harcamalarının kısılması, uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve işgücü maliyetlerinin azaltılması gerekliliği vurgulanmıştır. Nitekim bu süreçte merkez ülkelerdeki çok uluslu şirketlerin imalat birimlerini geliştirmekte olan ülkelere taşınması yeni iş bölümü olarak tanımlanmıştır (Toksöz, 2011: 146). Türkiye’de de bu süreçte “24 Ocak kararları” olarak anılan istikrar programı raporu açıklanmıştır. Bu raporun temel savı olarak ise Türkiye’nin ihracat yapabilmesinin önündeki en büyük engelin ücret seviyesinin “yüksek” olması gösterilmiştir (Boratav, 2018: 163). İhracata yönelik sanayileşme evresine geçilmesi ve küresel rekabet, işgücü piyasasında esnekleşme ve kuralsızlaşmayı beraberinde getirmiş, enformel sektörü büyümüştür. Bu süreçte düşük maliyetli işgücü istemi, kadın emeğine olan ihtiyacı artırmıştır. Rekabet koşulları içindeki işverenler emek maliyetini düşürebilmek için ucuz emek olan kadın emeğini talep etmeye başlamışlardır. Ancak kadınların istihdam oranlarındaki artışın önemli bir kısmı güvencesiz ve korumasız işlerde karşılık bulmuştur (Gülçubuk, 2004; Dayıoğlu & Kırdar, 2010; Toksöz, 2011).

Türkiye’de 2000’li yıllar neoliberal politikaların daha da derinleştiği yıllar olmuştur. Nitekim 2001 ve 2008-2009 ekonomik krizlerinden çıkış arayışları neoliberal politikalar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu süreçte istihdamdaki büyüme ortalama büyümenin altında kalmış ve tarımda daralma yaşanmış, istihdamda yaşanan en büyük artış ise hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. Ayrıca alt işveren uygulamaları, sözleşmeli, geçici işçilik vb. çalışma biçimleri oldukça yaygınlaşmıştır (Lordoğlu & Koçak, 2015: 100). 2008-2009 krizi sonrası istihdamda yaşanan artış içerisinde -özellikle yükseköğretim mezunu olan- kadınların kentlerde istihdama artan oranlı katılımı dikkat çekici olmuştur (Gürsel vd., 2014: 3). Ancak yalnızca istihdam oranı ile ilgilenmek yanıltıcı olabilmekte, istihdamın niteliğinin de ele alınması gerekmektedir.

Türkiye’de yıllar itibariyle kadın istihdam oranı artış göstermiş olsa da 2021 yılında %28’e ulaşabilmiştir (TÜİK, 2021). Diğer taraftan kadınların işgücü piyasasındaki konumlarına baktığımızda çoğunlukla ikincil işgücü piyasasında yer edinebildikleri görülmektedir (Toksöz, 2009; Karadeniz, 2011; Kumaş vd. 2014; KEİG, 2015; Kumaş & Çağlar, 2017; Öztürk & Başar, 2018; Durmaz, 2018). Oysa kadının istihdama katılımı kadar istihdamın niteliği de önem taşımaktadır, aksi halde kadın istihdamda olsa dahi konumlandırılış biçimi “ev kadını” olmanın

ötesine geçememektedir (Durmaz-Bodur, 2020: 20). İstihdamın kalitesine ilişkin temel belirleyicilerden birinin -özellikle de kadınlar için- sosyal güvenceli istihdam olduğu söylenebilir. Nitekim “sosyal güvenceli istihdam; hem birincil işgücü piyasasında yer alan nitelikli işlerin temel göstergelerinden biri olması, hem de bireylere kendi çalışmaları üzerinden sosyal güvence sağlaması dolayısıyla hane içerisinde kadınlar için bir erkeğe bağımlı olmadan kendini gerçekleştirme ve özgürleştirme adımlarındaki önemli bir basamağı oluşturmaktadır” (Durmaz-Bodur, 2020). Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla kayıtdışı istihdam oranı %29 iken; kadınlarda bu oran %35,9, erkeklerde ise %25,9’dur.¹

Çalışma şekli istihdamın kalitesi açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Yarı zamanlı çalışma standart olmayan, bir başka deyişle atipik, çalışma biçimlerine dahil olmaktadır (Kalleberg vd., 2000: 256-258). Esping-Andersen (2011: 73) kadınların yarı zamanlı işlerde yoğunlaşmasının temel nedenlerinden birinin bakım yükümlülüğü olduğunu vurgulamıştır. Özellikle kadınların kamusal bakım hizmetleriyle desteklenmediği ülkelerde, kadınların iş olanakları kısıtlanmakta, yarı zamanlı çalışmayı tercih etme kaçınılmaz olmaktadır (Önder, 2013: 50; Sarıtaş-Eldem, 2015: 20; Özateş, 2015: 53). Durmaz (2018: 76) Türkiye’de yarı zamanlı istihdam edilen kadınların önemli bir kısmının sosyal güvenceden yoksun bir biçimde istihdam edildiklerini; ağırlıklı olarak düşük eğitilmiş olduklarını, yarı zamanlı çalışanlar içerisindeki en küçük dilimi yüksek lisans ve doktora mezunlarının oluşturduğunu ortaya koymuştur. Aynı çalışmada ortaya çıkan yarı zamanlı istihdam edilen kadınların önemli bir kısmının evli olması, Türkiye’de kadınların bakım sorumluluğu nedeniyle yarı zamanlı çalışmayı tercih ettiklerinin bir göstergesi sayılabilir.

Kadınların eğitim seviyesi arttıkça nitelikli işlere ulaşma imkanlarının da arttığı bilinmektedir (Öztürk & Başar, 2018: 55). Nitekim Durmaz-Bodur’un (2020: 113) gerçekleştirdiği çalışmada yüksek eğitilmiş olmanın işgücü piyasasında kayıtlı bir biçimde istihdam edilme olasılığını ciddi oranda arttırdığı ortaya çıkmıştır. Ancak diğer taraftan yüksek eğitilmiş olmak yüksek ücretli iş anlamına gelmemektedir. Nitekim Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla yükseköğretim ve üzeri eğitim seviyesine sahip, özel sektörde, tam zamanlı, ücretli bir biçimde istihdam edilen kadınların işlerinden elde ettikleri net gelirin ortalaması 5.500 TL’dir.²

¹ TÜİK (2021) Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

² TÜİK (2021) Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır. İlgili veri setinde gelire ilişkin veriler normal dağılım sergilemediğinden aritmetik ortalama yerine medyan (ortanca) değer hesaplanmıştır.

Türkiye’de 2000’li yıllar kriz dönemleri hariç olmak üzere ekonomik büyümenin ciddi artışlar gördüğü, ancak buna karşın işsizliğin arttığı ve istihdamın istenildiği şekilde genişleme gösteremediği yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır (Lordoğlu & Koçak, 2015: 106). İşsizlik oranlarının artması, 2000 sonrası dönemde işsizlerin eğitim düzeylerinde de bir takım değişimleri beraberinde getirmiştir. Eğitim düzeyi düşük olan bireylerin işsizlik oranlarının yüksek olması beklenen bir sonuçtur, ancak Lordoğlu & Koçak (2015: 107), 2000-2013 yılları arasında yüksek eğitilmiş işsizlerin payının iki katından fazla bir artış sergilediğini ortaya koymuşlardır. Durmaz-Bodur (2020: 127) Türkiye’de 2017 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarından yola çıkarak yaptığı çalışmada en az yüksek okul mezunu olan 18-64 yaş arasındaki evli kadınların %60’ının istihdamda, %7,1’inin işsiz, %32,8’inin ise işgücüne dâhil olmadığını ortaya koymuştur. Diğer taraftan 2008-2009 ekonomik krizinin yarattığı tahribatların giderilmesi için istihdam teşvik paketleri hazırlanmış, bu kapsamda genç kadın işsizliğinin azaltılması yönünde adımlar atılacağı sinyalleri verilmiştir. Bu alandaki ilk istihdam paketi 5763 sayılı Kanun ile yürürlüğe girmiş, önemli maddelerinden biri ise 18-29 yaş arasındaki genç kadın çalışanlar için sosyal güvenlik primlerinde ek indirim yapılacağı yönünde olmuştur.

2021 yılı itibarıyla Türkiye’de işsizlik oranı %12 iken; kadınlarda bu oran %14,7 erkekler ise %10,7’dir. Genç nüfusu temsil eden 15-24 yaş aralığına baktığımızda ise kadınlarda genç işsizlik oranı %28,7 iken erkeklerde genç işsizlik oranı %19,4 olarak karşımıza çıkmaktadır (TÜİK, 2021). TÜİK, dar tanımlı işsizlik oranı paylaşırken, buna karşın DİSK-AR (2022) ise geniş tanımlı işsizlik oranını hesaplamaktadır. Buna göre 2021 yılında geniş tanımlı işsizlik oranı %24’e ulaşmış, kadınlarda geniş tanımlı genç işsizlik oranı ise %53,5 olarak ölçülmüştür (DİSK-AR, 2022: 6). Görüldüğü üzere Türkiye’de işsizlik oranları, özellikle de kadın işsizlik oranı, oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu nedenle devam eden bölümde işsizliğe çözüm olarak görülen ve kadın istihdamını artırma hedefi olan aktif işgücü piyasası programlarının etkinlik düzeyi ele alınmıştır.

2. Aktif İşgücü Piyasası Programları ve Etkinlik Düzeyi

İşsizlik, tüm dünyada çözülmeyi bekleyen önemli sorun alanlarından bir tanesidir. Ülkeler işsizliğe çözüm olarak pasif ve aktif istihdam politikalarını hayata geçirmekte; ancak, pasif istihdam politikalarının işsizliği çözmedeki etkinliğinin zayıf olması nedeniyle çoğunlukla aktif istihdam politikalarına yönelmektedirler (Aşkın & Aşkın, 2017: 28). Aktif işgücü piyasası programlarının amaçları; istihdam edilebilirliğin artırılması, iş arama süresinin azaltılması, iş ile çalışan eşleştirilmesinin uygunlaştırılması ve katılımcıların refah seviyelerinin artırılmasıdır.

Bu bağlamda kadınlar ve gençler gibi işgücü piyasasındaki dezavantajlı gruplar aktif işgücü piyasası programlarının hedef kitlesini oluşturmaktadır. Aktif işgücü piyasası programlarını dört grupta ele almak mümkündür (Kluve, 2014: 11-13; Biçerli, 2005: 6-9): İş arama yardımları, özel sektöre yönelik istihdam sübvansiyonları, istihdam ve eğitim programları, kamu çalışma programları.

Türkiye’de aktif işgücü piyasası programları İŞKUR tarafından yürütülmektedir. İŞKUR’un aktif işgücü piyasası programları kapsamındaki faaliyetleri; işbaşı eğitim programları, mesleki eğitim kursları ve toplum yararına programlar olarak karşımıza çıkmaktadır (İŞKUR, 2022). İşbaşı eğitim programının temel amacı deneyim ve tecrübe açısından yetersiz olan bireylere mesleki deneyim ve iş tecrübesi kazandırarak istihdam edilebilirlik düzeylerini arttırmaktır. Böylelikle mevcut açık işlere ilgili deneyim ve bilgiye sahip kişilerin yerleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda uygun eşleşmenin sağlanacak olması önemlidir. Ancak bu kapsamda işe yerleşen bireylerin istihdam özelliklerinin takip edilmesi bir gereklilik olmalıdır. Kapar (2017: 333) işbaşı eğitim programlarının amacına uygun yürümediği; işsize uygulama yaptırma ve mesleki deneyim kazandırma amacının, fiili çalışmaya dönüştüğünü belirtmiştir. Diğer taraftan işbaşı eğitim programları işverene finansal destek sağlamaktadır. Böylelikle işbaşı eğitim programları, gerçekte işverenin istihdam ettiği yeni çalışan başına yararlandığı bir işveren teşvik sistemine dönüşmüştür (Kapar, 2006: 359; Kapar, 2017: 334). Gün (2017: 73) gerçekleştirdiği alan araştırmasında işbaşı eğitim programı yararlanıcısı bir katılımcısının, işverenlerin bu programı bir “nimet” olarak nitelendirdiklerini belirttiğinin altını çizmiştir. Bu programların katılımcılarına garantili iş bakımından oldukça sınırlı olanak tanınması ve katılımcılarının küçük bir bölümünün İŞKUR’a kayıtlı işsizlerden oluşması da eleştirilmektedir (Yeldan, 2010: 25). İşbaşı eğitim programlarının kadın istihdamını arttırdığı yönünde bulgular elde eden Akbaş (2015)’ın çalışmasında kadınların istihdam edildikleri işlerin niteliği hakkında bilgiye rastlanılmamıştır. Koray (2017: 16) neoliberal perspektifli aktif istihdam politikalarının, kadınlar için fırsat eşitliği yaratmaktan ziyade çoğunlukla güvencesiz istihdam edilmeyi beraberinde getirdiğini vurgulamıştır. Gün (2017: 74) dayanağı iş kanunu olmayan aktif işgücü piyasası programlarının iş hukukunun işçiyi koruyucu ‘geleneksel ilkelerini’ aşındırdığını ifade ederken bu programların neoliberal anlayışına vurgu yapmaktadır.

Mesleki eğitim kursları; bireylere yeni bir meslek edindirmek veya mevcut mesleki bilgisini geliştirmesine katkı sağlamak amacını taşımaktadır. Mesleki eğitim kursları, istihdam garantili ve istihdam garantisiz olmak üzere iki farklı türde karşımıza çıkmaktadır. Dedeoğlu (2015: 265) aktif işgücü piyasası kapsamındaki istihdam garantili işlerin az olması nedeniyle istenen

istihdam artışını yakalamaktan oldukça uzak kaldığını vurgulamıştır. Nitekim Schmid vd. (1996: 8-9) aktif işgücü piyasası programlarının olumsuz sonuçlarından biri olarak programların etkisiz olması ve beklenen işlevi yerine getirememesi olarak belirtmiştir.

Toplum Yararına Programlar ise; “doğrudan veya yüklenici eli ile toplum yararına bir iş ya da hizmetin gerçekleştirilmesi yoluyla özellikle istihdamında zorluk çekilen işsizlerin çalışma alışkanlığı ve disiplininden uzaklaşmalarını engelleyerek işgücü piyasasına uyumlarını gerçekleştirmek ve bunlara geçici gelir desteği sağlamak amacıyla uygulanan programlardır.” (İŞKUR, 2021a: 52). Toplum yararına programlar esas itibarıyla bir kamu çalışma programıdır (Erikli ve Bayat, 2016). Kapar (2017: 331) toplum yararına program kapsamında çalıştırılanların kamu işyerlerinde çalıştırıldıklarını ancak buna rağmen hukuki açıdan “çalışan” olarak nitelendirilmediklerini vurgulamıştır.³ Programa katılanların öncesindeki yoksulluk, işsizlik veya işgücü piyasasından dışlanma pratiklerinin program sonrasında da devam ettiği gözlemlenmiştir (Kapar, 2017: 332). Diğer taraftan Çelik (2011) toplum yararına programların işgücü piyasasının işleyişini bozması ve kamu hizmetlerinin niteliğini düşürmesi nedeniyle topluma yarar değil zarar verdiğini ifade etmiştir. Nitekim Aşkın ve Aşkın’ın (2017: 38) Tokat ilinde 129 toplum yararına program katılımcısı kadın ile görüşme yaptıkları çalışmalarında aynı kurumda toplum yararına çalışanlar ile kadrolu çalışanlar arasında bir hiyerarşinin oluştuğu, kadrolu çalışanların kendi işlerini, toplum yararına program yararlanıcılarına yaptırmaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada kadınların toplum yararına program kapsamında yaptıkları işlerin nitelik gerektirmeyen, düzensiz, güvenceden yoksun ve düşük ücretli işler olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak yine de katılımcıların bir kısmı; aile gelirine katkı sağlaması, sosyal çevresinin genişlemesi, kısa süreli de olsa işsizlikten kurtulması ve özgüveninin artması gibi nedenlerden dolayı programı yararlı bulduğunu belirtmiştir (Aşkın & Aşkın, 2017: 37).

İŞKUR tarafından düzenlenen aktif işgücü piyasası programlarının sosyal yardım uygulamaları ile de ilişkilendirildiği görülmektedir. “Sosyal Yardımlar ile İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesi” amacıyla; sosyal yardım almak üzere başvuruda bulunan veya sosyal yardım alan kişiler, Aile ve Sosyal Destek Danışmanları tarafından İŞKUR’a yönlendirilmektedir. Bu kişiler, eğer kendilerine uygun görülen işi üç defa reddederse, uygun bulunduğu toplum yararına programa, işbaşı eğitim programına veya istihdam garantili mesleki eğitim kursuna katılmazsa, sosyal yardımları bir yıl süreyle iptal edilebilmektedir. İŞKUR (2021a: 54) raporuna göre “2021 yılında çalışabilir durumda olan sosyal yardım yararlanıcılarından

³ Nitekim Toplum Yararına Program, ilk uygulamaya konulduğu zaman adı Toplum Yararına Çalışma Programı iken, daha sonra adı değiştirilmiş ve program adındaki “çalışma” ibaresi kaldırılmıştır (Kapar, 2017: 323).

İŞKUR’a yönlendirilenlerin; 42.476’sına iş ve meslek danışmanlığı hizmeti verilmiş, 11.525 kişinin işe yerleşmesine aracılık edilmiş, 2.907 kişi TYP’den faydalandırılmıştır. Ayrıca 6.976 kişi istihdam garantili mesleki eğitim kursları ile işbaşı eğitim programlarına katılmıştır.”

2021 yılında Türkiye’de mesleki eğitim kurslarına katılanlarının %71,8’i; işbaşı eğitim programlarına katılanların ise %51’i kadındır (İŞKUR, 2021b). Dolayısıyla yararlanıcıların oldukça önemli bir kısmının kadın olduğu görülmektedir. Aktif işgücü piyasası programlarının bu kadar yüksek oranlı kadın yararlanıcısının olmasının, kadın istihdamı üzerinde ne kadar etki yaratabildiği merak konusudur. Bu noktada aktif işgücü piyasası programlarının işlevselliğine yönelik tartışmalar mevcuttur. Örneğin Avrupa Birliği ülkelerinde aktif işgücü piyasası programları önemli bir rol sahibi olarak görülürken, istenilen istihdam oranlarına ulaşamamıştır (Taghizadeh, 2014: 115). Bu nedenle devam eden bölümde Türkiye’de aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamı üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu İŞKUR ve TÜİK verilerinden yola çıkılarak tartışmaya açılacaktır.

3. TR21 ve TRC1 Bölgelerinde Aktif İşgücü Piyasası Programları

Bu çalışma Türkiye’de işsizlikle önemli bir mücadele aracı olarak görülen aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamı üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada İŞKUR’un düzenlediği aktif işgücü programlarından mesleki eğitim kursları ve işbaşı eğitim programlarına,⁴ kadınların en yüksek oranlı katılım sağladığı bölge ile en düşük oranlı katılım sağladığı bölge arasında kadın istihdamının özelliklerine ilişkin bir karşılaştırma yapılmıştır. İstihdam özelliklerine ilişkin bilgi 2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması (HİA) ve 2020 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (GYKA) mikro veri setleri üzerinden hesaplanarak elde edilmiştir. TÜİK’in ilgili mikro veri setlerinde il bazında bilgi sunulmayıp, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması kapsamında 1. ve 2. düzeyde bilgi paylaşılmaktadır. Bu nedenle çalışmada İŞKUR’un düzenlediği aktif işgücü programlarına kadınların en yüksek oranlı katılım sağladığı il olan Edirne’nin içinde bulunduğu TR21 (Edirne, Tekirdağ, Kırklareli) bölgesi ile aktif işgücü programlarına kadınların en düşük oranlı katılım sağladığı il olan Kilis’in içinde bulunduğu TRC1 (Kilis, Gaziantep ve Adıyaman) bölgesi karşılaştırılmıştır.

Tablo 1’e göre 2021 yılı itibarıyla TR21 bölgesinde toplam 64 mesleki eğitim kursu açılmış; bunların 32’si Edirne’de, 9’u Tekirdağ’da, 23’ü ise Kırklareli’dedir. Her üç ilde de bu mesleki eğitim kurslarının çoğunlukla yararlanıcılarının kadınlar olduğu görülmektedir. Diğer taraftan

⁴ İŞKUR’un paylaştığı istatistik yıllıklarında Toplum Yararına Program ve katılımcılarına ilişkin bilgi yer almadığından bu çalışmada Toplum Yararına Programlar kapsam dışında bırakılmıştır.

aynı bölgede aynı yıl için 1090 işbaşı eğitim programı açılmış; bunun 321'i Edirne'de, 534'ü Tekirdağ'da, 235'i ise Kırklareli'de açılmıştır. Yine mesleki eğitim kursunda olduğu gibi işbaşı eğitim programlarının da ağırlıklı olarak katılımcıları kadınlardan oluşmuştur. Her iki programı da kapsayan toplam duruma baktığımızda ise; katılımcıların Edirne'de %74'ünün, Tekirdağ'da %65'inin ve Kırklareli'de ise %66'sının kadın olduğu görülmektedir. İŞKUR (2021b) verilerine göre TR21 bölgesi, 2021 yılında Türkiye'de İŞKUR'un aktif istihdam programlarına katılanlar arasında kadınların en yüksek orana sahip olduğu bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1'de yer alan TRC1 bölgesinde ise 2021 yılı itibarıyla 345 mesleki eğitim kursu açılmış; bunların 1'i Kilis, 90'ı Gaziantep, 254'ü ise Adıyaman'dadır. Kursiyer sayısına ilişkin cinsiyet dağılımına baktığımızda ise; Kilis'te açılan mesleki eğitim kursuna katılan 26 kişinin tamamının kadın olduğu, Gaziantep ve Adıyaman'da açılan mesleki eğitim kurslarının da ağırlıklı olarak yararlanıcılarının kadınlardan oluştuğu görülmektedir. TRC1 bölgesinde işbaşı eğitim programlarına baktığımızda ise toplamda 3023 programın açıldığı; bunların 65'inin Kilis, 2164'ünün Gaziantep ve 794'ünün de Adıyaman'da olduğu görülmektedir. Ancak burada daha öncekilerden farklı olarak Kilis ve Gaziantep'te işbaşı eğitim programlarına çoğunlukla erkekler katılırken, yalnızca Adıyaman'da az bir farkla kadın katılımcı sayısının daha çok olduğu görülmektedir. Hem mesleki eğitim kursları hem de işbaşı eğitim programlarına kadınların katılma oranları ise Kilis'te %35,9, Gaziantep'te %39,4, Adıyaman'da ise %59,7'dir. Görüldüğü üzere TRC1 bölgesinde, TR21 bölgesine göre kadınların İŞKUR'un aktif istihdam politikası kapsamındaki kurs ve programlarına katılımı oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Nitekim İŞKUR (2021b) verilerine göre TR21 bölgesi, 2021 yılında Türkiye'de İŞKUR'un aktif istihdam programlarına katılanlar arasında kadınların en düşük orana sahip olduğu bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1. TR21 ve TRC1 Bölgelerinde Aktif İşgücü Piyasası Programları

Bölge (2. Düzey)	İller	Mesleki Eğitim Kursları				İşbaşı Eğitim Programı				Toplam				Kadı n ora nı
		Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı			Program Sayısı	Katılımcı Sayısı			Toplam Program Sayısı	Toplam Katılımcı Sayısı			
			Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam	
TR21	EDİRNE	32	61	471	532	321	412	914	1.326	353	473	1.385	1.858	74,5
	TEKİRDAĞ	9	22	137	159	534	827	1.451	2.278	543	849	1.588	2.437	65,2
	KIRKLARELİ	23	74	298	372	235	604	1.056	1.660	258	678	1.354	2.032	66,6
TRC1	KİLİS	1	0	26	26	65	284	133	417	66	284	159	443	35,9
	GAZİANTEP	90	397	1.335	1.732	2.164	6.905	3.413	10.318	2.254	7.302	4.748	12.050	39,4
	ADİYAMAN	254	1.511	3.535	5.046	794	2.731	2.751	5.482	1.048	4.242	6.286	10.528	59,7

Kaynak: İŞKUR (2021b) İstatistik Yıllığı. <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>

Tablo 2, eğitim ve program türlerine göre TR21 ve TRC1 bölgelerinde kadınların aktif işgücü piyasası programlarına katılma oranlarını göstermektedir. Tablodaki boş hücreler o programda ilgili eğitim düzeyinde katılımcı olmadığı anlamına gelmektedir. TR21 bölgesinde hemen her eğitim düzeyine sahip kadının istihdam garantili ve garantisiz olmak üzere mesleki eğitim kurslarına ve işbaşı eğitim programlarına katıldığı görülmektedir. TR21 bölgesinin en yüksek kadın katılımcısına sahip olan Edirne’de 2021 yılında açılan ve yararlanıcı sayısı en fazla olan işbaşı eğitim programları “konfeksiyon işçisi, makineci (dikiş) ve perakende satış elemanı (tezgahtar) mesleklerine yönelik düzenlenmiştir (İŞKUR, 2021c: 12). Yine aynı yıl için Edirne ilinde açılan mesleki eğitim kursları kapsamında; en fazla sayıda katılımcının olduğu kurslar “müşteri hizmetleri görevlisi/asistanı ve kadın giysileri dikim elemanı mesleklerinde” düzenlenmiştir. Dolayısıyla hem işbaşı eğitim hem de mesleki eğitim kurslarında düzenlenen programların düşük nitelikli mesleklere yönelik olduğu görülmektedir.

TRC1 bölgesine baktığımızda; Kilis’te istihdam garantili ve garantisiz mesleki eğitim kurslarının açılmadığı⁵, diğer taraftan Kilis, Gaziantep ve Adıyaman’da ise kadınların eğitim seviyesi arttıkça işbaşı eğitim programlarına da artan oranlı bir katılım sağladıkları görülmektedir. Böylelikle kadınların eğitim seviyesinin artmasıyla özel alandan çıkarak toplumsal hayata daha fazla katılım gösterdikleri söylenebilir. Kilis’te en son 2020’de açılan mesleki eğitim kurslarından ise 69 kişi yararlanmış; bu kurslar kadın iç giysileri dikimi elemanı mesleğinde düzenlenmiştir (İŞKUR, 2021d: 14). Dolayısıyla “kadın işi” olarak kabul edilebilecek terzi mesleğine yönelik bir kurs olduğu söylenebilir. Nitekim (Aşkın & Aşkın, 2017: 43) aktif işgücü piyasası programları kapsamında kadınlar için yaratılan işlerin çoğunlukla, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun işlerden oluştuğuna dikkat çekmişlerdir.

Tablo 2. Eğitim ve Program Türlerine Göre Kadınların Aktif İşgücü Piyasası Programlarına Katılma Oranları

TR21	EDİRNE			TEKİRDAĞ			KIRKLARELİ		
	MEK İstihdam garantili	MEK İstihdam garantisiz	İEP	MEK İstihdam garantili	MEK İstihdam garantisiz	İEP	MEK İstihdam garantili	MEK İstihdam garantisiz	İEP
Okur Yazar			100				100	60	50
İlköğretim	88,2	100	72,1	78,5	100	63,9	62,3	87,5	63,1
Ortaöğretim	68,75	100	62,1	80,5	100	59,2	83,3	86	61,0

⁵ MEK içerisindeki MEK/özel politika kategorisi çalışmanın sınırlılığı gereği kapsam dışında bırakılmıştır. Tablo 1’de görünen Kilis’teki 26 MEK katılımcısı bu kategoridedir.

Önlisans	90,3	100	80,8	100	100	71,8	85,7	88,8	67,3
Lisans	75,5		65,5	100	100	68,2	50	100	70,5
Yüksek Lisans			50			50			100
TRC1	KİLİS			GAZİANTEP			ADIYAMAN		
	MEK İstihdam garantili	MEK istihdam garantisiz	İEP	MEK İstihdam garantili	MEK istihdam garantisiz	İEP	MEK İstihdam garantili	MEK istihdam garantisiz	İEP
Okur Yazar Olmayan						11,1	100		
Okur Yazar			6,3	60		20	42,4	100	43,3
İlköğretim			30	16,2	90,9	18	45,1	100	47,3
Ortaöğretim			33,6	28,6	77,7	38,3	58,5	100	49,4
Önlisans			51,7	49,3	60	60,7	72,5	100	60,8
Lisans			71,4	55,7	100	52,8	65,0	100	59,9
Yüksek Lisans				100		73,3	25		66,6
Doktora									100

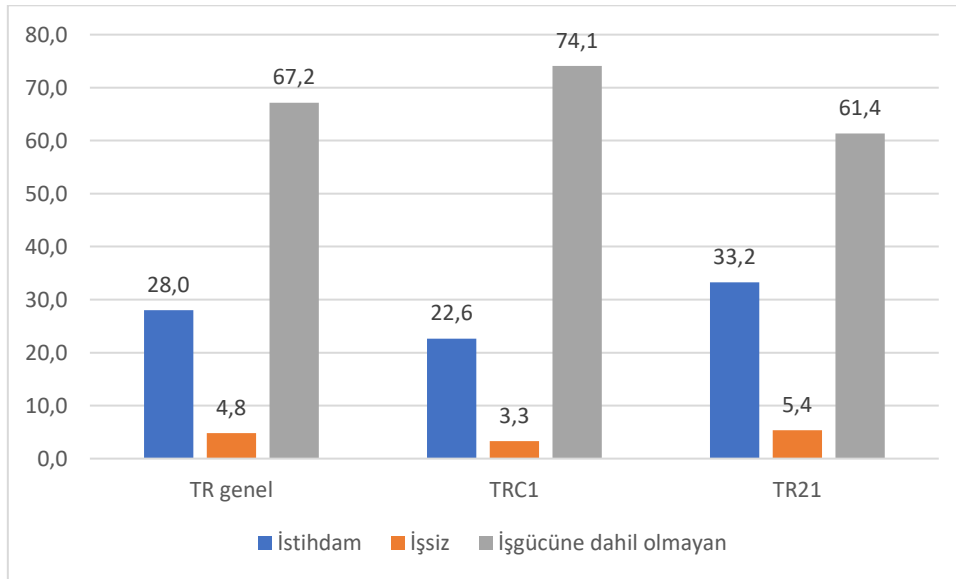
Kaynak: İŞKUR (2021b) İstatistik Yıllığı verileri üzerinden yazar tarafından hesaplanmıştır, <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>

4. TR21 ve TRC1 Bölgelerinde Aktif İşgücü Piyasası Programlarının Kadın İstihdamına Etkisi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamı üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek amacıyla, kadınların bu programlara en çok katılım gösterdiği TR21 bölgesi ile en az katılım gösterdikleri TRC1 bölgesinde işgücü durumları, eğitim durumlarına göre işgücü durumları, işteki durumları, işlerinden dolayı elde ettikleri gelir bilgileri ve kayıt dışı çalışma oranları karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Grafik 1, 2021 yılı itibarıyla TR21 ve TRC1 bölgelerinde kadınların işgücü durumlarını göstermektedir. Buna göre TRC1 bölgesinde kadınların istihdam oranı %22,6 ile Türkiye’deki toplam kadın istihdam oranından (%28) daha düşük, buna karşılık TR21 bölgesinde ise kadın istihdam oranı %33,2 ile Türkiye’deki toplam kadın istihdam oranından (%28) daha yüksektir. İşsizlik oranlarına baktığımızda ise Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla kadın işsizliği oranı %4,8, TRC1 bölgesinde %3,3, TR21 bölgesinde ise %5,4 olarak karşımıza çıkmaktadır. TRC1 bölgesindeki düşük işsizlik oranı işgücüne dahil olmayanlara ilişkin yüksek düzeydeki orana dayanmaktadır. Nitekim aynı yıl için, Türkiye’de işgücüne katılmayanların oranı %67,2, TRC1 bölgesinde %74,1, TR21 bölgesinde ise %61,4 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aktif işgücü piyasası programları kapsamındaki işbaşı eğitim programları ve mesleki eğitim kurslarının kadınların işgücü durumları üzerindeki etkisini değerlendirecek olursak; bu programlara en fazla kadınların katıldığı TR21 bölgesinde Türkiye genelinden daha yüksek bir kadın istihdam oranı olması, buna karşılık aktif işgücü piyasası programlarına kadınların en düşük katılım gösterdiği TRC1 bölgesinde ise kadınların istihdam oranlarının daha düşük seviyelerde olması, aktif işgücü piyasası programlarının kadınların istihdamını arttırdığının bir göstergesi olarak görülebilir. Nitekim Akbaş (2015) Denizli ilinde mesleki eğitim kurslarının kadınların istihdam edilebilirlikleri üzerine bir etkisinin olmadığını buna karşın işbaşı eğitim programlarının ise kadın istihdamını arttırdığını bulgulamıştır. Ancak aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamı üzerindeki olumlu etkisinin arzu edilen istihdam oranlarından uzak olduğu belirtilmelidir.

Grafik 1. TR21 ve TRC1 bölgelerinde kadınların işgücü durumları, 2021

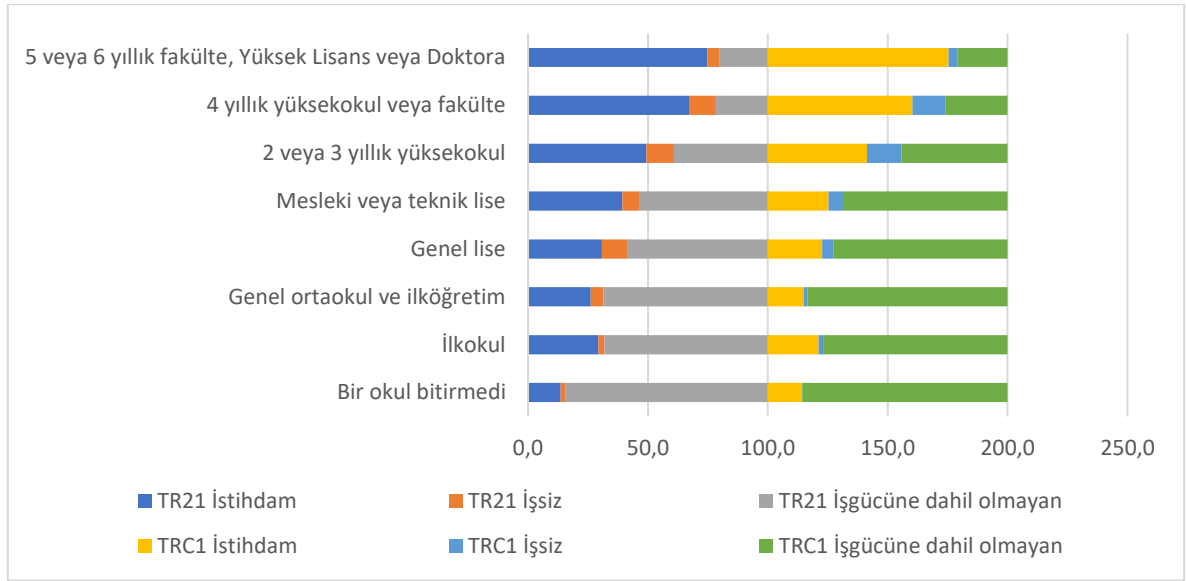

Kaynak: TÜİK (2021) Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 2 ise TR21 ve TRC1 bölgelerinde kadınların eğitim durumlarına göre işgücü durumlarını göstermektedir. Buna göre her iki bölgede de eğitim seviyesi arttıkça kadınların istihdam oranlarının arttığı görülmektedir. İlkokul seviyesinden itibaren her bir eğitim düzeyinde TR21 bölgesindeki kadın istihdam oranı TRC1 bölgesinden yüksektir. Diğer taraftan TRC1 bölgesinde lise düzeyinde eğitimden itibaren işsizlik oranının grafiğe yansıdığı görülmektedir. Bu durum TRC1 bölgesinde düşük eğitilmiş kadınların iş aramamalarının, özel alana hapsolmelerinin bir yansıması olabilir. Aşkın & Aşkın (2017: 41) aktif işgücü piyasası programları kapsamındaki toplum yararına programı ele aldıkları çalışmalarında, bu programların kadınların ilk defa ev dışına çıkmalarına ve sosyalleşmelerine aracı olmaları

nedeniyle olumlu bir katkısının olabileceğini belirtmişlerdir. Benzer bulgu Özdemir & Yiğit'in (2018: 199) Sakarya ilinde gerçekleştirdikleri çalışmada da elde edilmiş; buna göre, işbaşı eğitim programına katılan kadınların, programı, bilgi ve becerilerine katkı sağlaması, çalışma disiplini kazandırması ve sosyalleşme imkanı sağlaması nedeniyle olumlu buldukları ortaya çıkmıştır.

Grafik 2. TR21 ve TRC1 bölgelerinde kadınların eğitim durumlarına göre işgücü durumları, 2021

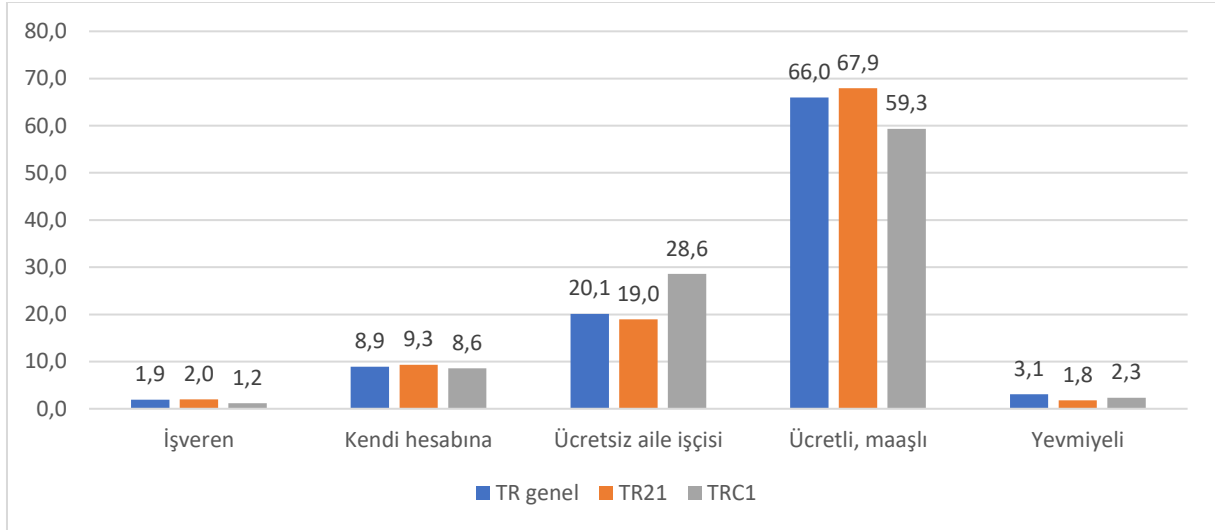

Kaynak: TÜİK (2021) Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 3, TR21 ve TRC1 bölgelerinde istihdamdaki kadınların işteki durumlarına ilişkin bilgi sunmaktadır. Buna göre; ilk olarak her iki bölgede de ücretli çalışan kadınların en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Lordoğlu & Koçak (2015: 102) 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de yaşanan hızlı işçileşmenin ücretli istihdam edilen sayısındaki artışla kendini gösterdiğine ve "ücretli toplum" olma yolunda gidildiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan kendi hesabına çalışma ise yoksulluk yaratan bir çalışma biçimidir (Kapar, 2010: 60; Karadeniz, 2011: 113). Kendi hesabına çalışanlara ilişkin dağılıma baktığımızda; TR21 bölgesinde kendi hesabına çalışan kadın oranı %9,3 ile Türkiye genelinden 0,4 puan yüksek, TRC1 bölgesinde kendi hesabına çalışan kadın oranı %8,6 ile Türkiye genelinden 0,3 puan daha düşüktür. Diğer taraftan istihdamdaki kadınların hem Türkiye genelinde hem TR21 bölgesinde, hem de TRC1 bölgesinde işveren olarak istihdam edilme durumlarının oldukça düşük düzeylerde seyrettiğini söylemek mümkündür. Karşılaştırma yapmak gerekirse; çok düşük oranlarda olmakla birlikte, TR21 bölgesinde istihdamda olan kadınların %2'si, TRC1 bölgesinde ise %1,2'si işveren olarak istihdam edilmektedir. TR21 bölgesindeki işveren kadın oranı Türkiye genelinden 0,1 puan

yüksekken, TRC1 bölgesi Türkiye genelinden 0,7 puan daha düşüktür. Ayrıca belirtmek gerekecektir ki, her bir bölgede kadınların işteki durum dağılımları birbirine oldukça yakındır. Dolayısıyla aktif işgücü piyasası politikaları kapsamındaki işbaşı eğitim ve mesleki eğitim kurslarının kadınların işteki durumları üzerinde TR21 ve TRC1 bölgesinde bir farklılık yaratmadığı görülmüştür.

Grafik 3. TR21 ve TRC1 Bölgelerinde İstihdamdaki Kadınların İşteki Durumları, 2021

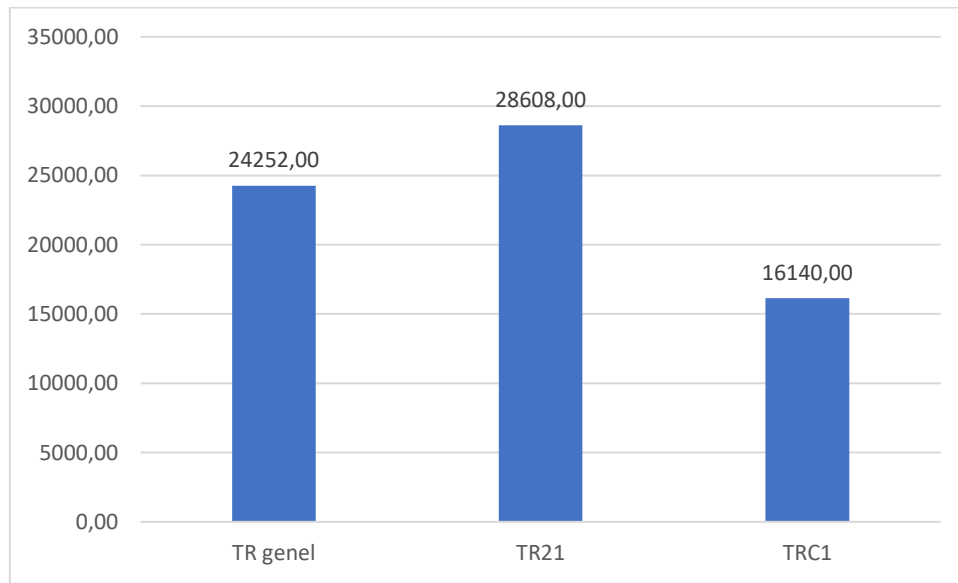
Kaynak: TÜİK (2021) Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 4, TR21 ve TRC1 bölgelerinde istihdamdaki kadınların işlerinden elde ettikleri yıllık medyan geliri göstermektedir. TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması yalnızca ücretlilere ilişkin gelir bilgisi paylaştığından, Grafik 4 için TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır.⁶ Gelir bilgisi istihdamın kalitesi açısından oldukça önemli bir veri sunmaktadır. Buna göre; Türkiye genelinde istihdamdaki kadınların işlerinden elde ettikleri yıllık gelir ortalama 24 bin 252 TL iken, TR21 bölgesinde 28 bin 608 TL, TRC1 bölgesinde ise 16 bin 140 TL olarak karşımıza çıkmıştır. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması bir önceki yılın verisini sunmaktadır. Yani 2020 yılının veri seti 2019 yılına ilişkin bilgileri içermektedir. Dolayısıyla Türkiye’de 2020 yılında asgari ücretin net 2 bin 020 TL olduğu düşünüldüğünde (ÇSGB, 2020), Türkiye genelinde istihdamdaki kadınların işlerinden elde ettikleri gelirin ortalamasının (yıllık verinin aylığa çevrilmesi ile 2 bin 021 TL olması nedeniyle) asgari ücret düzeyinde olduğu söylenebilir. Bu durum Türkiye’de asgari ücret uygulamasının ortalama ücrete dönüştüğünün bir resmidir. TR21 bölgesinde ise istihdamdaki kadınların asgari ücretin

⁶ Bu çalışmanın hazırlandığı esnada henüz 2021 yılının Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro veri setine ulaşılamadığından, 2020 yılının veri seti kullanılmıştır.

biraz üzerinde (2 bin 384 TL), TRC1 bölgesinde ise asgari ücretin oldukça altında (bin 345 TL) gelir elde ettikleri görülmektedir. Bu durum TRC1 bölgesinde kayıt dışı istihdamın yüksek olması ile ilgili olabilir. Aktif işgücü piyasası programları kapsamındaki işbaşı eğitim programları ve mesleki eğitim kurslarının kadınların işlerinden elde ettikleri gelir üzerindeki etkisini değerlendirecek olursak; TR21 bölgesinde Türkiye genelinden -az bir farkla da olsa- daha yüksek bir gelir düzeyinin olması, TRC1 bölgesinde ise kadınların elde ettikleri gelirin oldukça düşük seviyelerde kalması, aktif işgücü piyasası programlarının kadınların gelir düzeyinde düşük oranlı bir iyileştirme sağladığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde Aşkın & Aşkın (2017: 41) aktif işgücü piyasası programlarının bir başka faaliyeti olan toplum yararına programlarının -geçici süreliğine de olsa- kadın yoksulluğunu azaltma etkisinin olduğunu bulgulamışlardır.

Grafik 4. TR21 ve TRC1 Bölgelerinde İstihdamdaki Kadınların İşlerinden Elde Ettikleri Yıllık Medyan Gelir (TL), 2020

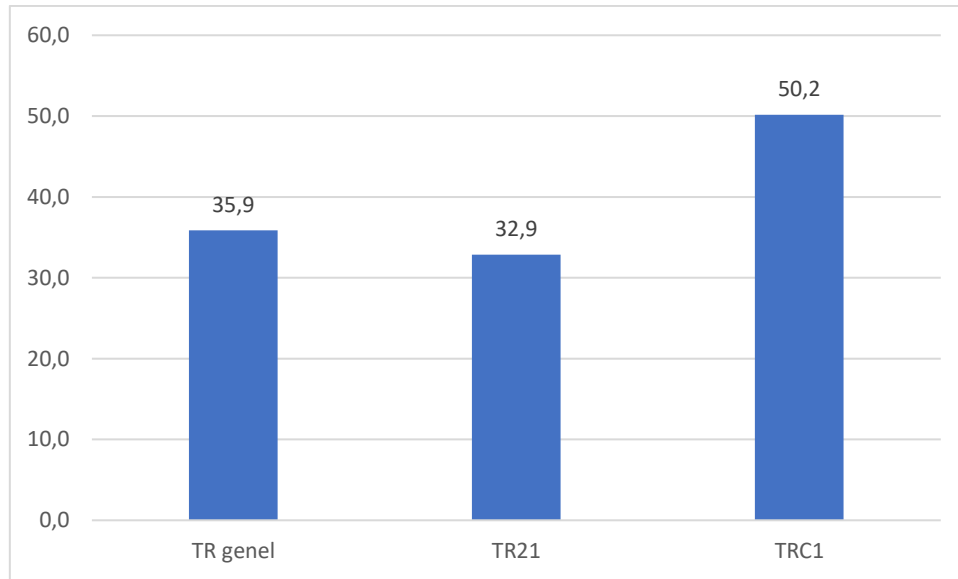

Kaynak: TÜİK (2020) Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 5, TR21 ve TRC1 bölgelerinde istihdamdaki kadınların kayıt dışı çalışma oranlarını göstermektedir. Buna göre; Türkiye genelinde istihdamdaki kadınların kayıt dışı çalışma oranları %35,9 iken, TR21 bölgesinde %32,9, TRC1 bölgesinde ise %50,2'dir. Böylelikle Grafik 4'teki TRC1 bölgesi için görülen asgari ücretin altında gelir elde etme durumunun nedeni açıklanmıştır. Sosyal güvencesiz çalışma, istihdamın kalitesini olumsuz yönde etkileyen en önemli etmenlerden bir tanesidir. Nitekim kayıtdışı çalışma, bireyler için hem sağlık hakkından mahrum kalma veya bağımlı statüde sağlık hakkına erişebilme anlamına gelmekte,

hem de ileride emeklilik hakkına erişebilmek için gerekli olan prim gün sayısını dolduramayacaklarından emekli olmayacaklarının bir göstergesi olmaktadır. Aktif işgücü piyasası programları kapsamındaki işbaşı eğitim programları ve mesleki eğitim kurslarının kadınların kayıtlı istihdam edilmeleri üzerindeki etkisini değerlendirecek olursak; bu programlara en fazla kadınların katıldığı TR21 bölgesinde Türkiye genelinden daha düşük bir kayıtdışılık oranı olması, buna karşılık aktif işgücü piyasası programlarına kadınların en düşük katılım gösterdiği TRC1 bölgesinde ise kadınlar için kayıtdışılık oranlarının oldukça yüksek seviyelerde seyretmesi, aktif işgücü piyasası programlarının kadınların kayıtlı çalışması üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak hem Türkiye genelinde hem de -TRC1 bölgesinde çok daha yüksek olmakla birlikte- her iki bölgede, kadınlarda kayıtdışı bir biçimde istihdam edilmenin oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Bu nedenle aktif işgücü piyasası programlarının kayıtlı istihdam üzerindeki olumlu etkisinin derecesinin yeterli olmadığı belirtilmelidir.

Grafik 5. TR21 ve TRC1 Bölgelerinde İstihdamdaki Kadınların Kayıtdışı Çalışma Oranları, 2021

Kaynak: TÜİK (2021) Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Sonuç

Türkiye’de aktif işgücü piyasası programlarının ağırlıklı olarak yararlanıcılarının kadınlar olduğu görülmüştür. Bu çalışma Türkiye’de aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamı üzerindeki etkisini TR21 bölgesi ve TRC1 bölgesi özelinde incelemiştir. Çalışmada aktif işgücü piyasası programlarından işbaşı eğitim programı ve mesleki eğitim kursları ele

alınmıştır. TR21 bölgesi 2021 yılı itibarıyla Türkiye’de işbaşı eğitim programı veya mesleki eğitim kurslarına katılanlar arasında kadın oranının en fazla olduğu bölge iken, TRC1 bölgesi ise kadın katılımcı oranının en az olduğu bölgedir. Böylelikle iki bölgedeki kadın istihdam oranları ve istihdamın kalitesi karşılaştırmalı bir biçimde sunularak, aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamı üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda; TR21 bölgesinde kadınların istihdam oranının %33,2 ile Türkiye genelindeki kadın istihdam oranından daha yüksek olduğu buna karşılık TRC1 bölgesinde ise kadınların istihdam oranının %22,6 ile Türkiye genelinden daha düşük bir seviyede olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye genelinde %28 olan kadın istihdam oranının düşük bir düzeyde olduğunun altını çizmekle beraber, bu çalışmada aktif işgücü piyasası programlarının kadın istihdamını arttırdığı yönünde bulgu elde edilmiştir. Kadın istihdam oranlarının artması elbette olumlu bir gelişmedir ancak yalnızca istihdam oranlarına bakmak yanıltıcı olacağından istihdamın kalitesi hakkında bilgi vermesi amacıyla; istihdamdaki kadınların işgücü durumları, işteki durumları, işlerinden dolayı elde ettikleri gelir bilgileri ve kayıtdışı çalışma oranları incelenmiştir. Buna göre; TR21 bölgesi ile TRC1 bölgesinde istihdamda olan kadınların işveren, kendi hesabına çalışan, ücretli/maaşlı ve ücretsiz aile işçisi statüsünde istihdamı gösteren işteki durumlarına ilişkin dağılımların birbirine çok yakın olduğu görülmüştür. Bu nedenle aktif işgücü piyasası politikaları kapsamındaki işbaşı eğitim ve mesleki eğitim kurslarının kadınların işteki durumları üzerinde TR21 ve TRC1 bölgesinde bir farklılık yaratmadığı söylenebilir. Diğer taraftan araştırma sonucunda işveren olarak istihdam edilen kadın oranının her iki bölgede de oldukça düşük seviyelerde olması, aktif işgücü piyasası programları kapsamında kadın girişimci teşviklerinin işlevsiz kaldığının bir göstergesi olarak okunabilir.

İşten elde edilen gelir, istihdamın kalitesi üzerindeki temel belirleyicilerden bir tanesidir. Çalışmada aktif işgücü piyasası programları kapsamındaki işbaşı eğitim programları ve mesleki eğitim kurslarının kadınların işlerinden elde ettikleri gelir üzerindeki etkisini değerlendirdiğimizde, TR21 bölgesinde Türkiye genelinden daha yüksek -ancak neredeyse asgari ücret düzeyinde- bir gelir düzeyinin olduğu, TRC1 bölgesinde ise kadınların elde ettikleri gelirin oldukça düşük seviyelerde kaldığı görülmüştür. Buradan hareketle aktif işgücü piyasası programlarının kadınların gelir düzeyinde düşük oranlı bir iyileştirme yarattığı söylenebilir.

Kayıtdışı çalışma oranı da istihdamın kalitesi açısından önemli bir diğer belirleyicidir. Araştırma sonucunda TR21 bölgesinde kadınların kayıtdışı çalışma oranı Türkiye genelinden daha düşük bir seviyede olması, buna karşılık TRC1 bölgesinde ise kadınların kayıtdışı çalışma

oranlarının oldukça yüksek rakamlara ulaşması, aktif işgücü piyasası programlarının kadınların kayıtlı çalışması üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak Türkiye genelindeki kadınların kayıtdışı çalışma oranı %35,9, TR21 bölgesinde %32,9, TRC1 bölgesinde ise %50,2 olarak karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla aktif işgücü piyasası programlarının kadınların kayıtdışı çalışma oranları üzerindeki olumlu etkisinin, kayıtdışı istihdamla mücadelede istenilen düzeye ulaşılmasına uzak olduğu belirtilmelidir.

Sonuç olarak bu çalışmada Türkiye’de İŞKUR tarafından düzenlenen aktif işgücü piyasası programları kapsamında işbaşı eğitim programları ve mesleki eğitim kurslarının kadın istihdamını artırmaya yönelik olumlu bir etkisinin olduğu, ancak bu etkinin derecesinin zayıf olduğu ortaya çıkmıştır. Neoliberal perspektifle şekillenen bu politikaların kadın istihdamının niteliğini iyileştiremediği görülmüştür. Kadınların nitelikli işlerde istihdamının artırılması, kadınları bakım sorumluluğundan kurtaracak kamusal bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ile karşılık bulabilecektir.

Kaynakça

Akbaş, S. (2015). *Aktif İşgücü Piyasası Politikalarının Etki Değerlendirmesi: Denizli İli Örneği*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Aşkın, E. Ö. & Aşkın, U. (2017). Toplum Yararına Programların Kadın İşsizliği ile Mücadeledeki Etkinliği: Tokat ili Araştırması. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 19(1), 19-48.

Biçerli, M. K. (2005). Aktif İstihdam Politikaları İşsizliği Azaltır mı?, *Çimento İşverenleri Dergisi*, 19(6), 1-15.

Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. İmge Kitabevi.

Çelik, A. (2011). Toplum Yararına Çalışma mı?, *Birgün Gazetesi*. 08 Eylül. <http://www.birgun.net/haber-detay/toplum-yararina-calisma-mi-4318.html>. (07.11.2021)

ÇSGB (2020). *Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti* https://www.csgeb.gov.tr/media/3278/2019_onikiay.pdf (03.08.2022)

Dayıoğlu, M. & Kırdar, M. G. (2010). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler. DPT ve DB Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, Çalışma Raporu, 5.

- Dedeoğlu, S. (2015). 2000’li Yıllarda Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları: Muhafazakarlığın ve Neo-liberalizmin Gölgesinde mi?, *Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika* (der: M. Koray ve A. Çelik) içinde, İletişim Yayınları, 259-278.
- DİSK-AR (2022). *İşsizlik ve İstihdamın Görünümü 2021 Yıllık Rapor*. <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2022/03/Mart-2022-Issizlik-ve-Istihdamin-Gorunumu-2021-Yillik.pdf> (03.08.2022)
- Durmaz N. (2018). “Tamamlanmamış Devrim”in Türkiye Yansımaları, *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç* (der: Ç. Ünlütürk-Ulutaş) içinde, NotaBene Yayınları, 67-98.
- Durmaz-Bodur, N. (2020). *Türkiye Refah Rejiminde Kadın*. Siyasal Kitabevi.
- Erikli, S. & Bayat, B. (2016). Kamu İstihdam Yaratma Programı Olarak ‘Tennessee Vadi Projesi’ ve Toplum Yararına Çalışma Programının incelenmesi. *İş ve Hayat Dergisi*, 3, 77-88.
- Esping-Andersen, G. (2011). *Tamamlanmamış Devrim*. İletişim Yayınları.
- Gülçubuk, B. (2004). Uluslararası Tarım Politikalarının Türkiye’de Kırsal Yoksulluk Üzerine Etkileri. *Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi*, 16-18 Eylül, Tokat, 123-131.
- Gün, S. (2017). Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Bağlamında Yerleşik Emek Rejiminin Dönüşümü (Sahadan Notlar), *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8(1): 62-77.
- Gürsel, S., Uysal, G. & Acar, A. (2014). *Kadın İşgücü Piyasasında Çarpıcı Gelişmeler*, Betam Araştırma Notu, 14/160.
- Kalleberg, A. L., Reskin B. F. & Hudson, K. (2000). Bad Jobs in Amarica. Standart and Nonstandart Employment Relations an Job Quality in the United States, *American Sociological Review*, 65, 256-278.
- Kapar, R. (2006). Aktif İşgücü Piyasası Politikaları. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan, 341-371.
- Kapar, R. (2010). Türkiye’de Çalışan Yoksullar, *ASOMEDYA Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, Kasım-Aralık, 52-63, <https://www.aso.org.tr/site/files/pdf/asomedyay/2010kasimaralik.pdf> (03.08.2022).
- Kapar, R. (2017). Türkiye’de Çalışma Karşılığında Yapılan Sosyal Yardım Uygulamaları ve Etkileri. *İnsana Karşı piyasa Türkiye’de Sağlık ve Sosyal Güvenlik* (der. G. Yenimahalleli-Yaşar, A. Göksel & Ö. Birler) içinde, NotaBene Yayınları.

Karadeniz, O. (2011). Türkiye’de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik. *Çalışma ve Toplum*, 29, 83-127.

KEİG (2015). *Türkiye’de Kadınlar Sosyal Güvenliğin Neresinde? 5510 sayılı SSGSS Kanunu’nun Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi*. KEİG Yayınları Dizisi: Araştırma Raporu.

Kluve, J. (2014). Active Labour Market Policies with a Focus on Youth. European Training Foundation, <http://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/egitim/017.pdf> (05.08.2022)

Koray, M. (2017). Eşitlik ve Sosyal Devletin Vaatleri ya da Sınırları!... *Emek Araştırma Dergisi*, 8(12), 1-26.

Kumaş, H., Çağlar, A. & Karaalp, H. S. (2014). Firm Size and Labour Market Segmentation Theory: Evidence from Turkish Micro Data. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 360-373.

Kumaş, H. & Çağlar, A. (2017). Tabakalı İşgücü Piyasası Teorisine Göre Türkiye’de Özel-Hizmet Sektöründe İstihdamın Kalitesi. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 19(1), 49-86.

Lordoğlu K. & Koçak, H. (2015). AKP Döneminde İstihdam, İşgücü ve İşsizlik. *Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika* (der: M. Koray ve A. Çelik) içinde, İletişim Yayınları, 99-125.

İŞKUR (2021a). 2021 Yılı Faaliyet Raporu. https://media.iskur.gov.tr/53368/2021_yili_faaliyet_raporu.pdf (05.08.2022)

İŞKUR (2021b). İstatistik Yıllığı. <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/> (05.08.2022)

İŞKUR (2021c). İşgücü Piyasası Araştırması Edirne İli 2021 Yılı Sonuç Raporu. <https://media.iskur.gov.tr/51455/edirne.pdf> (22.08.2022)

İŞKUR (2021d). İşgücü Piyasası Araştırması Kilis İli 2021 Yılı Sonuç Raporu. <https://media.iskur.gov.tr/52087/kilis.pdf> (22.08.2022)

İŞKUR (2022). Aktif İşgücü Programları. <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-isgucu-programlari/> (07.08.2022)

Önder, N. (2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü, *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 35-61.

Özateş, Ö. S. (2015). *Malumun İlanı Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*. NotaBene Yayınları.

Özdemir, M. Ç. & Yiğit, Y. (2018). İŞKUR İşbaşı Eğitim Programlarının Analizi: Sakarya İli Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1): 179-206.

Öztürk, S. & Başar, D. (2018). Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Yönelik Tercihleri: Kayıtdışı Sektör Özelinde Bir Analiz. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8 (2), s. 41-58.

Sarıtaş-Eldem, C. T. (2015). Genç Kadın Emeği ve Sermaye Arasındaki Pazarlık: Devlet, Emek Piyasası ve Aile Bağlamında Bir İşsizlik Analizi. *Fe Dergi*, 7(1), 16-31.

Schmid, G., O'Reilly, J.& Schömann, K. (1996). *Theory and methodology of labour market policy evaluation: an introduction*. International handbook of labour market policy and evaluation (ed. G. Schmid) içinde, Edward Elgar.

Taghizadeh, R. (2014). *AB İstihdam Stratejisi Kapsamında Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Etkinliği: Meta-Analiz Yöntemiyle Bir Değerlendirme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Toksöz, G. (2009). *Kriz Koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgücü Piyasaları*. Ankara: ILO.

Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği*. Varlık Yayınları.

TÜİK (2020). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Mikro Veri Seti.

TÜİK (2021). Hanehalkı İşgücü Araştırması Mikro Veri Seti.

Yeldan, E. (2010). Küresel Kriz ve Türkiye: Mali Canlandırma Önlemlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkilerinin Makroekonomik Değerlendirmesi. *Kriz ve Türkiye: Kriz Tedbirlerinin Etki Değerlendirmesi* (der: Ercan H., E. Taymaz, E. Yeldan) İçinde, ILO.

FARKLI BİR PERSPEKTİFTEN POPÜLİZM, DEMOKRASİ VE DİKTATÖRLÜK

Populism, Democracy and Dictatorship from a Different Perspective

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Zeynep ÖZKAN

zeynepozkn84@gmail.com
0000-0002-8334-3716
Kapadokya Üniversitesi

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Political and Social Studies

Atıf / Citation

Özkan, Z. (2022). Farklı Bir Perspektiften Popülizm, Demokrasi ve Diktatörlük. *Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 24-42. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7688707>

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 30.11.2022

Kabul Tarihi: 26.01.2023

Yayın Tarihi: 28.02.2023

Farklı Bir Perspektiften Popülizm, Demokrasi ve Diktatörlük

Öz

Bu çalışma popülizm kavramının, demokrasi ve diktatörlük ile ilişkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Popülizmin demokratik rejimlere, temel hak ve özgürlüklere karşı tehlike oluşturup oluşturmadığı noktası üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede popülist hareketin ortaya çıkması akabinde demokrasinin de varlığını sürdürme çabası popülizm de her daim var olabileceği düşüncesi ile güncelliğini koruyabilmektedir. Popülizm, popülist akımlar, demokrasi ve diktatörlük konuları güncelliklerini yitirmeden, sınır ve zaman tanımadan gelecekte de tartışılacaktır. Akademik araştırmada literatür taraması olarak adlandırılan süreç kapsamında araştırma konusu ile ilgili daha önce yayınlanan eserlerin araştırılması, bulunması, incelenmesi, okunması, tasnif edilmesi, özetlenmesi ve sentez edilmesi gibi çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Popülist Strateji, Demokrasi Araçları, Liberal Demokrasi, Diktatörlük.

Populism, Democracy and Dictatorship from a Different Perspective

Abstract

This study aims to evaluate the relationship between the concept of populism and democracy and dictatorship. It has been examined whether populism poses a threat to democratic regimes and fundamental rights and freedoms. In this context, after the emergence of the populist movement, the effort to maintain the existence of democracy can maintain its currency with the thought that populism can always exist. Populism, populist movements, democracy and dictatorship will be discussed in the future without losing their actuality and validity. Within the scope of the process called literature review in academic research, previously published works related to the research subject were searched, found, examined, read, classified, summarized and synthesized.

Keywords: Populism, Populist Strategy, Tools of Democracy, Liberal democracy, Dictatorship.

Giriş

Son yıllarda demokrasi üzerine yapılan akademik ve bilimsel araştırmaların farklı bir bağlamda ilerlediği görülmektedir. Dünyanın birçok yerinde, özellikle Batı’da, popülist hareketlerin yoğunlaşması, demokrasi ve otoriter hükümetlerin gelişiyor olması dikkat çekicidir. Bu anlamda demokratikleşmeye çalışan ülkelerde popülist yaklaşımların etkisi artmakta ve popülizm giderek yaygınlaşmaktadır. Ancak gelecekte demokrasinin bir alternatif olacağı ve özgürlük düşmanı bir diktatörlük rejiminin siyasi arenada yeniden iktidara geleceği düşünülmektedir. Bu tartışmaların liberal demokrasinin yasallaşması ile ilgili olduğu da ifade edilebilmekte olup, açık dayanakları popülizm ve otoriterliktir. Çeşitli ülkelerde yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal krizler, politikacıları kaba bir dil kullanmaya ve bazı kesimlerden destek almaya yöneltmiştir. Ancak bunun temsili demokrasinin temellerini sarstığı veya meşrulaştırdığı belirtilememektedir.

Son dönemdeki tartışmaların aslında demokratik kazanımlarda geriye gidiş veya demokrasinin düşüşü ile ilgili olduğunu ifade etmek mümkündür. En kötü durum senaryosu ise, demokratik rejimlerin yerini otoriter hükümetlerin alacak olmasıdır. Öncelikle bu taleplerin amacının liberal demokrasinin meşruiyetini tartışmaya açmak olduğu ifade edilmektedir. Elbette popülizm veya otoriterlik tartışma için net bir temele sahip olacaktır. Bu son tartışmaların kalitedeki düşüş veya demokrasinin geri dönüşü ile bağlantılı olduğunu da belirtmek önemlidir. Batı ülkelerindeki demokratik standartlardaki düşüşün dünyanın diğer bölgelerini de etkilediği açıktır. Bu açıdan bakıldığında, demokratik rejimlerin yerini otoriter yönetimlerin alacağı görüşü güçlü hale gelmektedir. Tabi ki bu yaklaşımlar halkın geniş kitlelerinin destek olduğu otoriter yönetimler ile azınlıkta kalan diğer kesimlerin aleyhine olduğunun farkında olması da ileri sürülebilmektedir. En önemli konu demokrasinin onu nasıl doldurduğu ve diğer ülkelerdeki uygulaması olacaktır. Bu açıdan demokratik teorideki roller, popülizm ve otoriterlik tartışmalarının amaçları doğrultusunda değerlendirilmelidir.

Çalışmada öncelikle popülizm ve demokrasi kavramları özetle sunulmuş, sonrasında popülizmin tanım sorunu ve tarihsel bağları, demokrasinin araçları, popülizm ve demokrasi, popülizm ve anti-demokratik yaklaşımları, diktatörlük konuları ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise demokrasi ve diktatörlük arasındaki ilişkinin hakkında kişisel yorum yapılmıştır.

1. Popülizm

Popülizm kavramı Latince “populus” kelimesinden türemiştir ve doğrudan halkı veya insanları ifade etmektedir. İngilizce ‘de “the people” (halk, insanlar) kelimesi “peopleism” kavramına

dönüşmüştür (Köroğlu, 2020, 75). Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre popülizm, “Politik durumu dramatize ederek halkın ilgisini çekmek amacıyla yapılan politika” ve “Halk yardakçılığı” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Cambridge Dictionary’deki “popülizm” kelimesi 2017 yılında “Yılın Kelimesi” olarak ilan edilmiştir. Popülizm, “sıradan insanlara istediklerini vererek onların desteğini kazanmayı amaç edinen politik fikir ve eylemler” şeklinde tanım yapılmaktadır.

Müzikte kullanılan “popüler”, “popülist” ve ayrıca pop, bu kavramlar nihayetinde “halk” anlamında Latince “populum” kelimesinden türemiştir. Batı Avrupa’da Latin kökenli dillerde (Fransızca, İspanyolca, İtalyanca gibi) ve İngilizce de kullanılmaktadır. Almanca “halk” kelimesi “völk” kelimesine sahiptir ve “pop” kökü burada kullanılmamaktadır. Bu kökten türetilen “Pöbel”, Almanca ‘da “kuru kalabalık” ve “sürü” gibi olumsuz anlamlara sahiptir (Belge, 2017, s. 2).

London School of Economics 1967’de popülizmi tanımlamak için bir konferans düzenlemiş, ancak konferans katılımcıları popülizmin genel bir tanımı üzerinde uzlaşamamışlardır. 1969 yılında ise söz konusu konferansta sunulan bildirilerin oluşturduğu bildiri kitabının giriş bölümüne “Dünyada bir hayalet dolaşüyor popülizm hayaleti” yazılmıştır. Popülizmin bu tanımıyla birlikte tüm dünyada varlığını sürekli olarak ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Popülizmi tanımlamadaki temel sorun birçok farklı özelliği içinde barındırmaktadır. Popülizm, uyumsuz ve çelişkili özellikler temelinde tanımlanmaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2013, 149).

Popülizmin en geniş tanımını vermek kesinlikle imkânsızdır. Popülizm üzerine yapılan tüm araştırmalar genellikle popülizmin kesin bir tanımının olmadığını vurgulamaktadır (Köroğlu, 2020, s. 76). Popülizm bir “bukalemun” olarak da tanımlanmıştır. Bunun nedeni olarak kendi koşullarına ve içeriğine uyum sağlamış olmasıdır (March, 2007, s. 65).

Popülizm, politik davranışı tanımlayan ve yönlendiren teorik bir şablon oluşturmak için yeterli değildir. Popülizmin yapısı, siyasal davranışı belirlemede öncü rol oynaması değil, etkilemesi ve şekillendirmesidir. Popülizmin tutarlı örnekleri yaygın olsa da yapısal olarak değişime kapalı oldukları söylenememektedir. Popülizm her zaman değişiyor ve değişmektedir. Bu durum popülizmin yapısını oluşturan temel kavramların tespit edilmesini ve tanımlanmasını zorlaştırmaktadır (Fedayi & Yıldırım, 2019, 1867). Popülizmin ne olduğu konusundaki tartışma, bazı araştırmacıları onu bir politika ya da politika kısıtlaması olarak görmeye yöneltmiştir. Bunun yanında sosyal bilimlerde kayda değer bir anlayışa sahip olamayacağı da savunulmaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2019, 15).

1.1. Popülizm Ortaya Çıkış Koşulları

Popülizmin ortaya çıkması için toplum içinde özellikle kriz ve bunalım koşulları gereklidir. Mevcut yapılarda krizlerin ortaya çıkması, demokratik taleplerin karşılanmaması ve kurumlara olan güven eksikliği, popülizmin ortaya çıkmasına neden olan koşulları yaratmaktadır. Popülizmin ortaya çıkışını sağlayan bu koşulların tam olarak, “Karizmatik Otorite”nin ortaya çıkışını sağlayan koşullar olduğu görülmektedir. Laclau (2005)’ya göre, toplumun geleceğine yönelik kaygıların yaşandığı bir dönemde meydana gelen geçiş süreçleri, popülizmin ortaya çıkması için özellikle elverişli koşullar yaratmaktadır.

Popülist aktörlerin ortaya çıkışı ve ihtiyacı, bu tatmin edici olmayan taleplerin varlığına bağlıdır. Ekonomik veya siyasi krizler elbette popülist bir siyasi hareketin ortaya çıkması için bir ön koşul değildir, ancak bu tür dönemler popülizmin ortaya çıkmasına katkıda bulunan koşulları sunmaktadır (Çamurcuoğlu, 2019, 280). Toplumun karşı karşıya olduğu ekonomi politikalarının sonuçları, kitleler arasında artan hayal kırıklığı, modern demokrasinin taleplerini karşılayamama ve demokrasinin işleyişindeki aksaklıklar popülizmin ortaya çıkmasına hâkim olan ideolojik nedenlerdir (Yılmaz, 2017, 38).

Laclau (2005), politik mantık olarak gördüğü popülizmin ortaya çıkması için krizlerin ortaya çıkması gerektiğini savunmuştur. Popülizmin ortaya çıkmasının koşullarından birinin, daha az da olsa kriz olduğunu varsaymıştır. Eğer krizler olmasaydı bugün önemli gördüğümüz birçok figürün olmayacağını (Moffitt, 2020); “1930’ların çöküşü olmasaydı, Hitler, bağırان grubun liderinden daha ileri olamazdı. De Gaulle’ün halka seslenişi, 1946’da olduğu gibi, Dördüncü Cumhuriyet’in Cezayir Savaşı’ndaki krizi duyulmazdı. 1930’larda Arjantin’de oligarşi sistemi kademeli olarak kaldırılmamış olsaydı, Peron’un yükselişi mümkün olmazdı.” sözleriyle ifade etmiştir.

Popülizm ve kriz arasındaki bu doğal ilişki çok önemlidir, çünkü kapitalizmin ve liberal demokrasinin tarihi krizlerin tarihidir. Kapitalist sistemlerde yaşadığı krizlerle kendine yaratıcı ve yıkıcı fırsatlar yaratmıştır. Aynı şekilde demokrasi tarihindeki birçok olay, uzun vadede demokrasiyi güçlendirirken, güç ve özgürlük arasında kısa süreli dalgalanmalara neden olmuştur (Öztürk, 2020a, 281). Üstelik popülizm ortaya çıktığında belirli bir egemen yapı ya da elit bir toplumla karşı karşıya kaldığı için onu devrimci bir ideoloji olarak tanımlamak yeterli olmamıştır. Marco Tarchi, popülist yapıyı tanımlarken, popülizmin toplumsal düzeni devrimle yıkmayı değil, siyaseti arındırmayı amaçladığını belirtmiştir. Popülizmde reform genel olarak desteklenir, tamamen yok sayılmamaktadır (Çamurcuoğlu, 2019, 283).

1.2. Popülizm’de Elitler ve Halk

Popülizmin tanımı için birçok farklı düşünce ortaya atılmış olsa da, popülizmin tüm biçimlerinin “halka hitap ettiği ve “elitlerin” halka karşı olduğu konusunda genel bir fikir birliği oluşmuştur. Dolayısıyla sıradan insanların övüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Popülizm, toplum tarafından sonunda, birbirinin aynısı ve karşıt iki kamp olan “azalan elitler” tarafından “Halk” olarak kabul edilen ve siyasetin halkın genel iradesinin bir dışa vurumu olması gerektiğini ileri süren ince merkezli bir fikir olarak tanımlanmıştır (Mudde & Kaltwasser, 2019, 16).

Mudde (2004) ise popülizm tanımında bu karşıtlığı elitizm ve çoğulculuk olarak tanımlamıştır. Elitizm, politikaların ahlak dışı olanlar yerine ahlaki elitlerin görüşlerini yansıtmalarını isterken, çoğulculuk popülizm ve elitizm paradoksunu reddetmekte, toplumu farklı kişiliklerden ve farklı arzu ve görüşlere sahip gruplardan oluşan tek tip bir insan grubu olarak görmektedir. Popülizm başka bir ideoloji olsa da entelektüel saflığı ve tutarlılığı, sosyalizm veya liberalizm kadar yüksek değildir. Popülizm, bu nedenle yalnızca zayıf bir merkezi ideolojidir. Ayrıca ırkçılık, komünizm, sosyalizm, çevrecilik gibi farklı ideolojilerle birleştirilebilir. Popülizmin temel kavramı, düşmana karşı halk temelli tanımlamalar yoluyla kimliğini “halk”dan, hatta elitlerden almaktadır. Elitizm, popülizmin aynasıdır.

Mudde (2004), dünya görüşünü iyilik ve kötülük savaşını merkeze koyan Manihaizm dinini karşılaştırarak paylaşmaktadır. Politikanın ahlaki açıdan yoksun olanların değil, ahlaki elitlerin görüşlerini yansıtmalarını istemektedir (Mudde, 2004, 543). Halk egemenliği popülistler için çok önemlidir. Elitler topluma hizmet etmezler ve bu nedenle halka ihanet etmektedirler. Bunun yanında halkın egemenliğini yeniden kurmayı ve halka ait olanı halka geri vermeyi amaçlamaktadırlar. Popülistler ise, halkı ileriye taşımanın yolunun, halkın haklarını gasp eden elitlere karşı çıkmak olduğuna inanmaktadırlar (Laclau, 2007, 196).

Popülist elitin direnişi, yeni elit kitlesinin tanımını da belirlemektedir. Popülistler halkla doğrudan iletişim kurmaktan endişe duysalar da, birincil amaçları temsili demokrasiden doğrudan demokrasiye geçmek ve buna dayalı uyumlu bir demokrasi inşa etmektir. Popülistlerin asıl yapmak istedikleri, referandum yoluyla egemen olmak isteyen devlet kurumlarında elitlerin etkisini ortadan kaldırmaktır (Öztürk, 2020b, 201).

Popülizmde, ortak bir irade kavramı, “ortak bir kavram” fikrini oluşturmuş gibi görülmektedir. Bu durum, ortak ve farklı arzuların bir araya gelerek ortak bir düşman tanımının oluşmasına imkân vermektedir. Popülizm, halkın ortak iradesi, elitlere karşı çıkma gücü ile popüler bir

temanın ortaya çıkmasına izin veren bir hikâyenin mantığını ifade etmektedir (Mudde & Kaltwasser, 2019, 29). Popülistlerin halkın iradesini demokratikleştirmek için öne sürdükleri tek “halk iradesi” daha semboliktir. Gerçek insanlar her zaman hep sabit ve tutarlı değildir, her zaman aynıdırlar. Bu sadece gerçek insanların kim olduğunu tahmin etme meselesidir. Bu nedenle siyasette kitlelerin tanımından ve ortak irade kavramından ziyade “halkın ruhu, halkın özü” kavramları daha anlamlı kabul edilmektedir (Orhan, 2019, 813).

1.3. Sağ ve Sol Popülizm

Popülizmin birçok biçimi arasında sıklıkla sağ ve sol popülizm kavramlarıyla karşılaşılmaktadır. Esas olarak sağ popülistler, popülizmi bazı milliyetçilik kriterleri ile birleştirirken, solcu popülistler onu sosyalizmi yansıtacak şekilde birleştirmektedirler (Mudde & Kaltwasser, 2019, 33). Sol popülizmin en gergin durumu devlet pratiğinde bulunsa da diktatörlük sağ popülizmin en gergin ve aşırı hali olarak tanımlanabilmektedir (Yıldırım, 2017, 57).

Literatürde sağ ve sol popülizm tanımlarında kesin sınırları belirlemek zor olsa da temel farklılıklar olarak vurgulanan bir takım özellikler bulunmaktadır. Geriye dönüp bakıldığında, sol popülizm tarafından eleştirilen seçim teması, sağ popülizmden daha dar kalmıştır. Sol popülizm, sağ popülizmden daha eşitlikçi görünmektedir. Zira sağ popülizm etnik ve kültürel unsurlara daha fazla önem vermektedir (Saç, 2018, 22).

Sağ popülizmin en büyük teması olarak karizmatik liderlik çok önemlidir. Sol popülizm ise çoğulculuğu vurgulayan bir toplumsal imajla şekillenmektedir. Sol popülizm, dışarıdakileri de dâhil ederek kapsamını genişletirken, sağ popülizm herkese eşit davranmaz ve içtekileri ayırt etmektedir (Öztürk, 2020b, 204). Solcu popülizm genellikle sosyo-ekonomik konularda eşitliğe yaklaşırken, sağcı popülizm etnisiteye daha fazla vurgu yapmaktadır. Sol ve sağı ayıran genel fikir ideolojiye dayanmaktadır. İnsancıl etnik milliyetçilik, onun ayırt edici ve tek biçimli yaklaşımının temelini oluşturmakta, solun sömürgeciliğe karşı sosyo-ekonomik içermesini vurgulamaktadır (March, 2017, 4).

Halkı hedef alan sağ popülizm ve küresel kapitalizmi hedef alan sol popülizm ile iki yaklaşımı terk etme çabaları ortak paydalardan birini oluşturmaktadır (Beriş, 2019, 42). Sağ popülizmin temel talebi, egemenliği “halka” verme arzusudur. Bu noktadan hareketle sağ popülizm söylemi, halka kendi kaderini tayin hakkını geri vermek için yaratılmıştır. Çünkü egemenlik, ülkenin gerçek sahipleri olan halka aittir. Mouffe ve Laclau (1985) sol popülizmi demokrasiyi pekiştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ona göre sol popülizmin izlediği politika, tüm

toplumu kuşatan düşman olarak elitin önünde “biz” veya “halk” kavramını yaratmaktır. Bu bilinç, demokratik taleplerin kolektif iradenin birleşimiyle oluşmasına olanak tanımaktadır.

Yurtdışında birkaç aşırı sağcı popülizm retoriği ile sağ ve sol popülizme dair daha objektif bir çalışma sunan Finchelstein (2019) sol popülizmin, neoliberal tahakkümü yüzde bir elit kontrolü altında devirme retoriğiyle ilerlediğini söylemektedir (Fedayi & Yıldırım, 2019, 1864). Sağcı popülistler halkın, radikaller, göçmenler veya siyahlar gibi en alt sınıfın çıkarlarına hizmet etmekle suçlanan yukarıdaki elitlere karşı korunmasını talep etmektedirler (Kurtbağ, 2020, 139).

Sol popülistlerin ideolojisi, yozlaşmış elitler ve ahlaklı insanlar arasındaki ikiliğe dayanmaktadır. Halkla doğrudan temas kurmak isteyen ve resmi örgütlenmeyi sevmeyen karizmatik lider, diğer siyasi popülist örgütlerde olduğu gibi yeniden sorgulanmaktadır. Ancak eşitlikten endişe duymakta olup ekonomik eşitsizliği, mevcut siyasi ve sivil toplum kuruluşlarının temeli olarak tanımlamaktadırlar (March, 2007, 66).

Sağ popülizmde, genel popülizmin aksine, lider ile “sessiz çoğunluk” olarak tanımlanan kitleler arasındaki ilişki fetişleştirilmektedir. Popülizmin aksine halk ve elitler arasında oluşturulan muhalefete ek olarak, sağ popülist toplum üç gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar; halk, elitler ve ötekilerdir. Çoğu zaman yabancılar ve muhalifler sağ popülizmin “ötekiler” olarak ayırt edildiğini belirtmektedirler. Sağ popülizmin bu ifadesi, sınıf çatışmasını önleyen kültürel bir söylemdir. Sağcı popülist bireyler söz konusu anlam çerçevesinde yabancı düşmanı olarak kabul edilmekte ve gerçekleştirdikleri düşmanlıkları sonrasında gerçek farklı yöntemler kullanılarak gizlenmektedir (Yılmaz, 2021, 190). Sağ popülistler de sıklıkla karşı saldırılara başvurmakta ve şiddeti sert bir şekilde kullanmaktadırlar (Baştan, 2021, 146).

2. Demokrasi

Birey, davranışlarla ilgili konulardaki karmaşıklığı, çok boyutluluğu, çeşitliliği ve bilinmeyi bulunduran bir canlı olarak bilimin sosyal yönünün konusu olmuştur. Bu noktadan hareketle fikir oluşturmuş, uygulamaya koymuş ve kavramlarla ilişkiler kurarak fikirlerini dil aracılığıyla ifade ederek geliştirmiş ve zenginleştirmiştir. İnsanoğlunun ortaya çıkardığı kavramlardan birisi de demokrasidir. Demokrasi günümüzde çokça kullanılan ve tartışılan bir kavram olmasına rağmen kullananlar tarafından anlamı tam olarak anlaşılamamıştır. Demokrasi, yaklaşık iki bin beş yüz yıldır her yönüyle tartışılan bir kavramdır. Çünkü demokrasi farklı zamanlarda insanların algılarında farklı anlamlar yaratmıştır (Güvenç, 2020, 109).

Bu bağlamda demokrasinin etimolojik kökenleri incelendiğinde, demokrasi kelimesi Yunanca halk kelimesinin karşılığı olan “demos” ve yönetim, güç, egemenlik anlamına gelen “çapraz” kelimelerinin birleşiminden türetilmiş bir terimdir. “Demokratia” kelimesi bu iki kelimenin birleşiminden türetilmiştir (Gözler, 2000, 132).

Demokrasi tarihini incelerken akla ilk gelen şey, antik Yunan Atina topraklarında tanıtılan doğrudan demokrasidir. O zamanlar doğrudan demokrasi şeklinde insanlar meydana toplanmışlar ve önemli konulardaki kararlarını doğrudan kendilerini temsil etmeyenlere doğrudan aktarabilmişlerdir. Atina’da bulunan bu yöntemin antik çağda bilinen ilk demokrasi örneği olduğu bilinmesine rağmen, sadece bu hak vatandaşlar tarafından kullanılmış, köleler bu hakkı kullanamamışlardır. Bunun dışında belirli yaştaki erkek vatandaşlar sadece bu toplantılara katılabilmişler ve kararlar bir grup aracılığıyla alınmıştır. Bu anlamda Atina’da söz, oy ve eşitlik hakkı olmaksızın “doğrudan demokrasi” diye bir şey gerçekleşmemiştir (Tunç, 2008, 1116).

Aristoteles’e göre devlet yapay değil, doğaldır ve devlet insan toplumlarının ürünüdür. Devlet rejimine gelince, özgür, fakir ve çok partili devleti demokrasi olarak nitelendirmiştir. Demokrasi, zenginlerin değil; çoğunluğun iktidarı yönetme biçimi olarak tanımlanmıştır. Modern çağda devletin giderek artan gücü ve şartları sayesinde, insani yardım çalışmaları çerçevesinde yasaklama, düzenleme ve denetleme işlevleri devletin merkezi haline gelmiştir. Bu anlamda devlet, teoride ve uygulamada halk, ulus, vatandaşlık, eşitlik, kimlik, özgürlük gibi toplumsal ve siyasal düşüncenin temel kavramlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili hale gelmiştir (Duman & Turan, 2017, 251).

2.1. Demokrasinin Uygulanış Biçimleri

Demokrasi tarihsel olarak çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Bu uygulama biçimleri, bireylerin, toplumların veya devletlerin demokrasiyi nasıl algıladıklarını ve onu gündelik hayata nasıl yerleştirdiklerinin bir göstergesidir. Demokrasiyi bir uygulama biçimi olarak sınıflandırmak ve yorumlamak mümkündür. Halk egemenliğinin kullanımı açısından dört tür demokrasi vardır.

2.1.1. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokraside egemenlik halk tarafından kullanılmaktadır. Doğrudan demokrasi, her şeyden önce halkın egemenliği teorisi ile bağlantılı olup göz ardı edilememektedir. Teorinin ortaya çıkışı Rousseau’nun toplum sözleşmesine dayanmaktadır. Doğrudan demokrasi biçiminde, ülke için gerekli tüm kurallar, halkın temsili edilmesi ile getirilmektedir. Bu sayede

yönetimin gerçekleşmesini sağlayan yasa ve yönetmeliklerin insanların kendileri tarafından yapıldığı kendilerine gösterilmektedir. Doğrudan demokrasi şeklinde doğrudan temsil ve yasama meclisi bulunmamaktadır. Oy kullanma hakkına sahip tüm vatandaşlar birlikte karar vermektedirler. Vatandaşlar arasında eşitlik tam olarak uygulanmaktadır. Çünkü hükümdar ile halk arasında bir fark yoktur. Sadece kanunlar değil, yargı ve yürütme de halkın kendisi tarafından yürütülmektedir. Bu durum demokrasi idealine en yakın durum olarak anılsa da ülke nüfusunun artmasıyla bu modelin uygulanması mümkün olmamaktadır. Bugün bu uygulama sadece İsviçre'deki Glaris, Appenzell ve Unterwald kantonlarında mevcuttur (Tunç, 2008, 1117).

2.1.2. Yarı Doğrudan Demokrasi

Yarı doğrudan demokrasi, temsili demokrasilerde vatandaşın kendi seçilmiş temsilcilerini kontrol edememesi gibi bazı eksiklikleri gidermeye ve yurttaş egemenliğine daha fazla dâhil olmaya çalışan bir demokrasi modeli olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında yarı doğrudan demokrasi, doğrudan demokrasi alanında ortaya çıkabilecek zorlukları doğrudan hafifleten ve temsili demokrasiyi daha da kolaylaştıran bir modeldir. Bu modelde parlamento yasama yetkisine sahiptir. Parlamentoda kararlar alındığında veya halkla paylaşılacağı zaman referandumun yolu herkese açık olmaktadır (Oğuzhan, 2019, 19).

2.1.3. Yarı Temsili Demokrasi

Temsili demokrasi ile yarı doğrudan temsili demokrasi arasında bir yönetim biçimidir. Bu sistemde meclisin fesih hali, erken seçim, milletvekillerinin görevden alınması, referandum ve siyasi boykot ile parlamento etki altına alınarak yasama organına aktif olarak katılım sağlanmasına rağmen, yasama organına doğrudan karışılmamaktadır. Doğrudan demokraside, yönetici halkın kanun talebini önermek, reddetmek veya onaylamak gibi doğrudan yasama organıyla irtibata geçmekte olup, yarı temsili demokraside halk yasama organına katılamamaktadır. Diğer bir ifade ile toplumda yarı temsili bir demokrasi ancak yönetişim ile ilgili kararları etkileyebilmektedir (Duman & Turan, 2017, 888). Sosyal açıdan bakıldığında, yarı temsili demokrasi yarı doğrudan demokrasiden daha demokratik değildir.

2.1.4. Temsili Demokrasi

Temsili demokrasinin temel aracı seçimlerdir. Temsilci ile seçmen arasında bulunan bağlantı yalnızca seçimde kurulsa da halkın egemenliğe katılımı dilekçe hakkı gibi araçlarla sağlanıyor

gibi görülmektedir. Ulusal egemenlik teorisine dayalı temsili bir demokraside, halk adına seçilen bir temsilci, sadece seçildiği bölgenin temsilcisi olarak görülmemekte, tüm ülkenin vatandaşlarının temsilcisi durumundadır. Temsili demokrasi ile dayanan ülkelere örnek olarak Türkiye, İngiltere, Japonya, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Hollanda verilebilmektedir (Tunç, 2008, 1118).

3. Diktatörlük

Diktatörlük, modern popülizmin dayanak noktalarından birisi olmasına rağmen, diktatörlük değildir. Popülizm yalnızca diktatörlüğün ortaya çıkışına zemin hazırlayıcı özellik göstermektedir. Modern diktatörlük, şiddeti ve halkın rızasını halk adına yürüten fakat pratikte aldığı kararların yasaların ve kurumsal süreçlerin üstünde olduğu bir diktatoryal yönetim biçimidir. Diktatörlük, modern demokrasinin zıddıdır. Popülizm ile diktatörlük arasında farklılıklar bulunmaktadır. Birinci farklılık siyaset yapma, siyasi şiddet ya da siyasi zulüm konularında birbirlerine zıt siyasi yaklaşım sergilemeleridir. İkinci farklılık siyasi düşüncede birleştikleri, benzeştikleri ve birbirlerine çok az temas ederek farklı hale geldikleri yerlerin bulunmasıdır. Bu durum için diktatörlüğün modern birey ve sosyal yaşam yaklaşımının, toplumu hedef almakla birlikte, öncelikle elitlere gönderme yapması da örnek olarak verilebilmektedir (Finchelstein, 2019, 12).

Popülizme göre diktatörlük, demokratik siyasete karşı bir fikir ve siyaset yapma şeklidir. Dolayısı ile diktatörlük hiçbir biçimde demokrasi değildir. Ancak halkı öne çıkaran popülizm gibi diktatörlüğünde, bir temsil iddiası bulunmaktadır. Bu temsil iddiası kesinlikle demokrasi kapsamında değerlendirilmemelidir. Diktatörlük temsil kuramlarında lider, halk ve ulus-devlet arasında birleştirici bir eşitlik oluşturmak üzere birleşmektedir. Lider, demokratik manada tercih edilmez ve halkın iradesinin daimi temsilcisi olduğuna da inanılmaktadır. Kısacası, temsil iddiasının ruhunda diktatörlük bulunmakta olup demokrasi ile bağlantısı, diktatörlüğü ortaya koymak için istismar etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum popülizmin tersine diktatörlükte elitlerin hiçbir öneminin ve değerinin olmadığını göstermektedir. Diktatörlüğün aksine popülizm, şiddetin her türüsünü reddetmektedir. Bu çerçevede popülizm muhalefete izin vermekte fakat muhalefetin meşruiyetini kabul etmemektedir (Finchelstein, 2019, s. 12).

Diktatörlük ile popülizmin şiddete dair tutumları, siyasi şiddetin başlıca sebebi olan kurumsallık karşılığı boyutunda keskin bir karşıtlık içindedir. Popülizm, diktatörlük geçmişin sonucu ama aynı zamanda da yadsımasıdır. Klasik popülizm, diktatörlük teorileri ile bağlantılı ve aynı zamanda da diktatörlüğün yok olmasını ve liberal bir üçüncü yol olarak antikomünist demokrasinin

yaratılmasını da telkin etmiştir. Popülist liderlerin olağanüstü bir konumda bulunduğu ikili devlet yapısını savunmaktadır. Fakat diktatörlükten farklı olarak popülist liderler resmi prosedürlerin ve kurumların tamamen üstünde değildir (Uslu, 2022, 287).

Bütün olarak değerlendirildiğinde popülizm birçok şey yapabilmektedir. Demokratik katılımı azaltabilmekte veya artırabilmekte, yeni bir kapitalist sınıf yaratabilmekte, ırkçılığı savunabilmekte aynı zamanda da ırkçılıkla mücadele de edebilmektedir. Tüm bu durumlar da onun demokrasi anlayışı hiç değişmeden bir demokrasi olarak kalmaya devam etmektedir. Halkın adına konuşmakla kalmayıp sembolik olarak da onun yerine de geçen liderin iradesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Popülizm rejim halini aldığı anda lider halk adına edimde bulunmaya başlamaktadır. Dolayısıyla popülistlere göre düşmanlar ya elitlerin bir üyesidir, ya da yanlış bilgilendirilmiş yurttaşlardır (Demirtaş, 2019, 2).

Bunun yanında popülizm, özellikle Avrupa’da aşırı sağcı düşünce, yabancılara düşmanlık yapma ve İslamiyet karşıtlığı gibi durumları zemin olarak almıştır. Latin Amerikalı popülistler ise özgürlükleri kaldıracak temel hakları da yok edebilecek bir çeşit devlet sosyalizmi bakış açısıyla hareket etmektedirler. Kendilerine ait siyasi düşünceleri popülizm anlayışında meşrulaştırarak bağımsızlığın dış tehditlerle mücadele edilerek kazanıldığını ve öncelikle petrol kaynaklarını, başka ülkelerle paylaşmadan sadece ulusal sınırlar içinde tutmayı amaçladıklarını ileri sürmektedirler (Beriş, 2019, s. 44).

4. Popülizm, Demokrasi ve Diktatörlük İlişkisi

Demokrasi teorisi içerisinde pek çok siyasi ve ideolojik tartışma olmasına rağmen, bugün dünyada hâlâ egemen bir liberal demokrasi anlayışı bulunmaktadır. Liberal demokrasinin kendisine özgü argümanlarının bulunmasının yanında, yasaların üstünlüğü, azınlıklara ait hakların koruma altına alınması, kısıtlı ve sorumlu yetki ile düzen içinde yapılan seçimler gibi benzeri unsurlara da dayanmaktadır. Bununla beraber halk tarafından yönetim ilkesi de liberal demokrasinin dayanak noktaları arasındadır (Heywood, 2007, 99). Ancak sosyal yaşamda ortaya çıkan çeşitli menfaatler, değişik problemler, farklı çözümler ve siyasi fikirler vardır. Onları temsil edecek şekilde örgütlenmeleri gerekmekte ve bu da siyasi partiler yaratmaktadır (Kışlalı, 2007, 287).

İktidarlar liberal demokrasiler kapsamında seçimle belirlense de başka partilere düşmanlık değil, muhaliflik muamelesi yapılmaktadır. Mouffe (2015) duruma şu şekilde açıklama getirmektedir; “Eşitliği ve özgürlüğü savunan demokrasiyi farklı gösteren şeyin çatışma halinin tanınır olması

ve meşruiyeti olduğu düşünülürse, liberal demokratik toplumlardaki anlaşmazlıklar yok edilemez ve edilmemelidir.” Liberal demokratik politika, ortadan kaldırılması zorunlu düşman olarak değil de sorgulanmayan olarak başkalarının hakkının korunmasını sağlayan şekilde kabul edilmektedir. Yani önemli olan, çatışmanın “antagonizma” değil, “agonizm” (rakipler arası mücadele) şeklini almasıdır (Mouffe, 2015, 27).

Demokratik sistemler içinde popülizmin varlığının esas nedeni, demokrasinin faaliyetinin demokratik ideallerden sapma göstermesidir. Robert Dahl (2019)’ın da ifade ettiği üzere, ülkelerdeki demokratik sistem ile ideal demokratik sistem arasında önemli bir boş alan bulunmaktadır (Parlak & Yıldırım, 2018, 55). Popülizm söz konusu boş alandan yararlanmaktadır. Hegemonya mantığına gelince, Laclau, toplum yapısında ciddi bir bozulma olması durumunda disipline ihtiyaç duyulduğuna ve vaatlerin belirli içeriğin ötesine geçtiğine de dikkat çekmektedir (Laclau, 2012, 147).

Söz konusu manada popülizm savunucuları bulunan demokratik sistemin başarısız yönlerinin üzerinde yükselme sağlarlar. Ayrıca demokrasinin en önemli koşullarından biri olan siyasette elitin hâkimiyeti ve siyaset temasının aracı olarak tanımlanan ‘halkın egemenliği’ politikası, önemli rol oynamıştır. Popülizmi şekillendiren faktörler, göz ardı edilmeye ve siyasal sistemlerin demokratik boşluğunu doldurmanın bir aracı olarak görülmeye başlanmıştır (Yılmaz, 2017, 39).

Canovan (2002), demokrasinin kendi kendini yönetmesine izin veren popülizmi önermektedir. Benzer şekilde, Robert Dahl (2019), popülizmin kabul edilmesiyle mücadele eden ülkelerde demokrasinin bir düzeltme olabileceğini savunmaktadır. Bu konuda bir örnek olarak Latin popülizmini aktaran Dahl (2019), Latin Amerika’daki tüm popülizm biçimlerinin siyasetten ayrılanları dâhil etmek için mücadele ettiği iddiasındadır. Bundan dolayı popülizm, çeşitli siyasi oluşumların ve marjinalleştirilmiş tabakaların iktisadi ve toplumsal bütünleşmesi açısından bir strateji veya düşünce şeklinde tanımlanabilmektedir (Kaltwasser, 2012, s. 198). Ancak Carlos de la Torres (2000)’e göre Latin popülist seçimler, halk ile düşman oldukları arasında sanki bir savaştır. Söz konusu durumda demokrasi kavramı geriye atılmaktadır (De la Torres, 2000, 129). Radikal anti-popülist görüşleri olmayan Kaltwasser’e göre, popülizmin ayrı kesimlerini sergilemenin demokrasi üzerinde olumlu, demokratik rekabet üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır (Kaltwasser, 2012, 200).

Popülizm ilişkisini genişleten tezler, kavramın olumlu atmosferine katkıda bulunmaktadır. Bunun dışında popülizme yaklaşırken genellikle dikkatli bulunmak gerekmektedir. Arditi (2010)’ye göre, popülizm, demokratik siyasetin dâhili boyutlarından biri olarak demokrasinin

kenarlarında yaşayan bir temsil ve katılım biçimi olabilmekte, ancak olduğundan daha rahatsızlık verici bir şey şeklinde ortaya çıkmaktadır. Siyasi demokrasilerde gelişebileceğini ve aynı zamanda onun can düşmanı haline gelebileceğini tasavvur etmektedir (Arditi, 2010, 75). Aslında siyasi ortamdaki bir ideolojiler ya da program yarışı değil, bir vaatler yarışı, popülizmin olumsuz bir biçimidir. Bunu yapmamak, popülizmi daha da doyumsuz hale getirecektir (Mudde, 2004, 559). Böylece halk ile lider veya liderler grubu arasındaki ilişki talepler ve vaatler döngüsünde ana konuların ötesine geçmektedir (Mair, 2000, 8).

Böyle bir çevrede iki farklı şekilde görüş belirtme politikası insanları da içine almaktadır. Bu, durum oylama yoluyla kullanılan oy sayısının azalmasına neden olacak ve daha fazla kişinin temsili bir liderle görüşmesini sağlayacaktır. Özellikle sağ popülizmde lider-halk kimliğini ve liderin halkın iradesini ifade ettiğine dair bir inanç bulunmaktadır. Bu şekilde liderde geçerlilik tartışılmaz hale ulaşmaktadır. Bu durum çoğulculukta evrime yol açmıştır (Yılmaz, 2017, 47). Azınlıklara/dini-kültürel gruplara karşı, kimliklerini bastıran veya reddeden ve yerleşik halklar olarak ırki/dini ekseriyete dayanan bir iktidar dili olduğu zaman, özellikle dini ve/veya ırki olarak ayrılmış bir toplum üzerinde otoriter bir rejim yaratır (Ateş, 2007, 110).

Sonuç

Popülizmin kavramının algılanmasında güçlük çekilmesine ve kesin bir tanımı olmamasına rağmen, demokrasi ve diktatörlük gibi iki karşıt siyasi kavram geniş bir kullanım alanına sahip olmaları nedeniyle tanımlanabilmektedirler. Popülizmin tanımlanmasındaki zorluğun ana nedenleri olarak çeşitli siyasi hareketlerde, partilerde ve birçok grupta faydalı olması sayılabilir. Demokrasi halkın egemenliğini vurgulayan bir ideolojidir. Değişen dünya sisteminde farklı grupların ortaya çıkması ve demokratik rejimlerin de bu grupların taleplerini karşılamada güçlük çekmeleri, popülizme elverişli koşullar yaratmıştır. Aslında popülizm, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Amerikan Halk Partisi için kullanılmıştır. Orijinal siyasi anlamını kaybetmesine rağmen, çeşitli şekillerde karakterize edilen birden fazla politik hareketin ve aktörün tanımlanması yönünde kullanılmıştır.

Popülistler için en iyi yönetim, liderin halkla doğrudan temas kurması ve örgütlere karşı strateji geliştirmesidir. Çünkü onlar için en gerçek demokrasi budur. Genel olarak kararlar daha etkili ve doğru bir şekilde alınsa dahi demokrasilerde popülistlerin etkisi çok azdır veya hiç yoktur. Popülizm, demokrasinin kusurlu işletildiği hükümetlerde başarılı olabilmektedir. Popülizmin kitle temelli olması, popülist politikacıların halkı temsil ettiklerini iddia etmelerine sebebiyet vermektedir. Popülizm, liberal demokrasilere ve ekonomik krizlere daha yatkındır. Popülist

ideolojiler aslında temsili demokrasiden yararlanmakta ve bu ideolojik örgütlenmenin uygulanmasının önünü açmaktadırlar.

Popülizmin bir diğer özelliği de siyasi kişiliklerin lidere bağımlı olma unsuruna sahip olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, çoğunluğun iradesinin uygulanacağı ve bunun doğrudan demokrasiye ve çoğunluk diktatörlüğüne yol açacağı düşüncesidir. Halk aynı olmasına rağmen popülizm bir sınıf hareketi veya devrimci bir hareket değildir. Esasında halk iradesine genellikle müracaat edileceğine vurgu yapılsa da, popülist lider tarafından temsil edilebileceğine karşı bir inanç da söz konusudur.

Bu bağlamda ülkede popülist hareketlerin gelişmesi, azınlıklar karşısında liderine sadık kalan grubun temel hak ve özgürlüklerini tehdit etmektedir. Popülist liderler, konumlarını korumak ve pekiştirmek için kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemekte, bağımsız ve tarafsız yargıyı kendi kendini yöneten bir yargıya dönüştürmektedirler. Özellikle sağcı popülistler insan hakları ilkelerini bile ihlal etmektedirler. Gerçek popülizm; otoriter yönetim, yabancı düşmanlığı, dışlayıcılık ve milliyetçi görüşlere dayanarak kendisini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında sağ popülizmde diktatörlüğün özelliklerine rastlamak mümkündür.

Popülizm ile diktatörlük arasındaki fark, demokrasi ile ilişkileri ve kullandıkları şiddetin derecesine bağlıdır. Popülizm sağ veya sol hangi ideolojik şekilde tasvir edilirse edilsin, popülizm sürecine artan eğilim liberal demokrasinin itibarını zedelemektedir. Diktatörlük ve popülizm terimlerinin sık kullanımı diktatör veya otoriter siyasi rejimlerle bağlantı kurulmasına neden olmaktadır.

Bu kapsamda popülizm ve diktatörlük kavramlarının şeffaf bir şekilde anlaşılmasını amaçlayan çalışmamız, tarihsel sürecin tarafsız, doğru, dürüst bir şekilde incelenerek ve yorumlanarak geleceğe yönelik bir analiz yapılmasını gerektirmiştir. Öte yandan popülizm her iki tarafta da demokrasiye olumlu etki yapmaktadır. Popülizmin politika yönünü genişlettiği, siyaseti genelleştirdiği ve canlandırdığı düşünülürse, bu etkilerin esas olarak demokrasinin gelişimine katkıda bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

Arditi, B. (2010). *Liberalizmin kıyılarında siyaset. Farklılık, popülizm, devrim, ajitasyon*, (E. Ayhan, Çev.). Metis Yayınları, <http://hdl.handle.net/20.500.12575/53128>

Ateş, K. (2017). AKP, Dinsel popülizm ve halk-olmayan. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 105-130. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/37214/429470>

Baştan, Ş. A. (2021). Popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler: Orban hükümeti özelinde Macaristan örneği. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 131-160.

Belge, M. (2017, Mart, 28). Dünyada popülizm. *Birikim Dergisi*. <https://birikimdergisi.com/haftalik/8233/dunyada-populizm>

Beriş, H. E. (2019). Demokrasiye neler oluyor? Popülizm ve otoriterleşme tartışmalarına bir bakış. *Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Liberal Düşünce Dergisi*, 24(1), 27-53. doi: 10.36484/liberal.621730

CAMBRIDGE DICTIONARY, (2017). *Cambridge sözlüğü*. 09 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.cam.ac.uk/news/populism-revealed-as-2017-word-of-the-year-by-cambridge-university-press> adresinden edinilmiştir.

Canovan, M. (2002). Taking politics to the people: Populism as the ideology of democracy, democracies and the populist challenge. In Y. Meny & Y. Surel (Eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, (25-44). New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781403920072>

Çamurcuoğlu, G. (2019). Çoğunlukçu demokrasiye yönelik olarak popülizm. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 277-291. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.559362>

Dahl, R. A. (2019). *Demokrasi üzerine*. (B. Kadioğlu. Çev.). Phoenix Yayınevi.

De La Torres, C. (2000). Populist seduction in Latin America: The ecuadorian experience. *Foreign Affairs Council on Foreign Relations*, 79(4), 1-6.

Demirtaş, M. (2019). *Popülizm, demokrasi ve neofaşizm: İki deneme*. *dunyaninyerlileri*. 09 Mayıs 2022 tarihinde https://www.academia.edu/42277453/Pop%C3%BClizm_Demokrasi_ve_Neofa%C5%9Fizm_%C4%B0ki_Deneme_dunyaninyerlileri_com_populizm_demokrasi_ve_neofasizm_iki_deneme, adresinden edinilmiştir.

Duman, F. ve Turan, H. (2017). Devletin sınırlanması sözleşmecî kuram versus organik kuram, 1. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu*, (0), 1-252. Antalya, Türkiye.

Fedayi, C. ve Yıldırım, O. (2019). Popülizm: İdeolojisizliğin ideolojisi ya da iktidar ideolojisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1857-1874. <http://dx.doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi>.

Finchelstein, F. (2019). *Faşizmden popülizme* (A. Karatay, Çev.). İletişim Yayınları.

Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku*. Ekin Kitabevi Yayınları.

Güvenç, C. (2020). Sosyal bilimlerde yöntem olarak pozitivizm bakış açısı ve değerlendirmesi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2) 109-120. <https://doi.org/10.33416/baybem.672257>

Heywood, A. (2007). *Siyasi ideolojiler* (A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanc, Ş. Akın ve B. Kalkan. Çev.). Adres Yayınları.

Kaltwasser, R. (2012). The ambivalence of populism: Threat and corective for democracy. *Democratization*, 19(2), 184-208. <https://doi.org/10.1080/13510347.2011.572619>.

Kışlalı, A. T. (2007). *Siyaset bilimi*. İmge Kitabevi.

Köroğlu, E. K. (2020). Farklı popülizm yaklaşımları üzerine bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 73-87. <https://doi.org/10.30794/pausbed.671432>

Kurtbağ, Ö. (2020). ABD’de yükselen popülist dalga ve trumpizm: Neoliberal küreselleşme, ekonomik kriz, siyasetin işlevsizleşmesi ve elitizme karşı bir geri tepki mi?. *Gazi Akademik Bakış*, 13(26), 135-164. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/54827/750449>

Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso Books.

Laclau, E. (2007). *Popülist akıl üzerine* (N. B. Çelik. Çev.). Epos Yayınları.

Laclau, E. (2012). *Evrensellik, kimlik ve özgürleşme*. Birikim Yayınları.

Mair, P. (2000). Populist democracy vs. party democracy, In Y. Meny & Y. Surel (Eds). *Democracies and the populist challenge*(pp. 81-98). Palgrave Macmillan, London.

March, L. (2007). From vanguard of the proletariat to vox populi. *The SAIS Review of International Affairs*, 27(1), 63-77.

- March, L. (2017). Left and right populism compared: The british case. *The british journal of politics and international relations*, 19(2), 282-303. <https://doi.org/10.1177/1369148117701753>
- Moffit, B. (2020). *Popülizmin küresel yükselişi performans, siyasi üslup ve temsil* (O. Özgür. Çev). İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. & LACLAU, E. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. UK. Verso.
- Mouffe, C. (2015). *Dünyayı politik düşünmek* (M. Bozluolcay. Çev). İletişim Yayınları.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and opposition*, 39(4), 541-563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Mudde, C. & Kaltwasser, C. R. (2013). Exclusionary vs. inclusionary populism: Comparing contemporary europe and Latin America. *Government And Opposition*, 48(2), 147-174. doi: 10.1017/gov.2012.11
- Mudde, C. & Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm kısa bir giriş* (S. E. Türközü. Çev.). Nika Yayınevi.
- Oğuzhan, M. (2019). *Demokrasi teorisi ve Türkiye’de demokrasiye geçiş süresi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Orhan, S. (2019). Popülizm, liberal demokrasi ve faşizm denklemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(4), 795-840. <https://doi.org/10.33629/auhfd.721387>
- Öztürk, A. (2020a). Popülizmi anlamak: Aşırılıklar çağında siyaset ve kültür. In. Y. Alptekin (Eds.), *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi*, (275-283).
- Öztürk, A. (2020b). Popülizmin ideolojik matrisi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 199-210 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inciss/issue/57705/807155>
- Parlak, İ. & Yıldırım Y. (2018). Herkesin demokrasinden bizim demokrasiye:16 Nisan referandumunun birinci yılında bir değerlendirme. *Birikim*, 53-68.
- Saç, E. (2018). Popülizmin demokrasiyle ilişkisi. *Gorgon Dergisi*, 5, 18-27.

Tunç, H. (2008). Demokrasi türleri ve müzakereci demokrasi kavramı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 1113-1132.

TÜRK DİL KURUMU (2022). *Türkçe sözlük*, 09 Mayıs 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.

Uslu, C. (2022). Popülizm liberal demokrasinin nesi olur?. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 18(62), 280-317.

Yıldırım, Y. (2017). Liberal demokrasinin krizi bağlamında Avrupa’da sağ popülizm ve yükselen aşırı-sağ. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(2), 51-72.

Yılmaz, Z. (2017). Popülizm, halk ve demokrasi: Temsili demokrasinin açmazları ve radikal demokratik bir popülizmin imkânları. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 33-66.

Yılmaz, Ö. (2021). Sağ popülizm ve faşizm kavramlarının karşılaştırmalı incelemesi: Entegralistler örneği. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(5), 181-216. <https://doi.org/10.47994/usbad.824302>

TÜRKİYE-ABD ARASINDA YAŞANAN HAŞHAŞ KRİZİ: KRİZ YÖNETİMİ AÇISINDAN BİR İNCELEME

The Poppy Crisis Between Turkey and the USA: An Analysis in Terms of Crisis Management

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Esma SAĞDIÇ

esmasagdic@marun.edu.tr
0000-0002-7152-3111
Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Yönetim Bilimleri Anabilim
Dalı

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Political and Social Studies

Atıf / Citation

Sağdıç, E. (2023). Türkiye-ABD Arasında Yaşanan Haşhaş Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme, 2(1), 24-42. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7688810>

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 12.12.2022

Kabul Tarihi: 19.02.2023

Yayın Tarihi: 28.02.2023

Türkiye-ABD Arasında Yaşanan Haşhaş Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme

Özet

Geçmişten günümüze ülkeler arası ilişkilerde kilit rol oynayan haşhaş; olumlu özelliklerinin yanı sıra bağımlılık yapıcı özelliği ile bilinmekte, bu yönüyle kontrolünün ve denetiminin sağlanması son derece önemlidir. Aksi takdirde haşhaş üretiminin bir krize dönüşmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Haşhaş üretiminde öncü konumda olan Türkiye, bu sebepten ötürü ABD ile sürekli karşı karşıya gelmiş ve öngörülmeven sonuçlarla ekonomik zarara uğramıştır. ABD'nin Türkiye üzerinde hegemonyasının önemli ölçüde gözlemlendiği bu krizin çok boyutlu şekilde ilerlemesi araştırılmaya değer bir hususu oluşturmaktadır. Ayrıca literatürde olayların değerlendirilmesine yönelik çok fazla çalışma mevcut iken, kriz yönetimi bağlamında inceleme konusunda eksiklikler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma 1970-1974 yılları arasında Türkiye ile ABD arasında gerginliğe yol açan haşhaş krizini; Türk dış politikası açısından iç ve dış dinamiklerle değerlendirmekle birlikte, kriz yönetimi açısından analiz etmeyi amaçlamaktadır. Betimleyici bir metodun kullanıldığı çalışmada, Türkiye'nin önemli bir meselesine dönüşen haşhaş krizinin; liderler, kurumlar, algı yönetimi ve egemenlik sorunu bağlamında nasıl değerlendirilebileceği araştırılmaktadır. Ulaşılan başlıca sonuç; haşhaş krizinin ekonomik boyutunun yanında siyasi ve toplumsal bir boyutu olduğudur. ABD yönetiminin haşhaşın yasaklanmasına dair verdiği demeçler Türk hükümetini baskı altına alarak siyasi bir krizin yaşanmasına neden olmuştur. Yasakla ilerleyen evrede çiftçiler mağdur olmuş, ekonomik açıdan bir kayıp yaşanmıştır. ABD süreci çeşitli manipülatif yollarla, sadece Türkiye üzerinde baskı kurarak ve tehditkâr bir şekilde yönetmiştir. Türkiye ise krizi savunmacı ve tırmandıran bir anlayış ile müzakereye açık bir şekilde yöneterek başarılı bir kriz yönetimi anlayışı gerçekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Haşhaş Krizi, Türkiye-ABD ilişkileri

The Poppy Crisis Between Turkey and the USA: An Analysis in Terms of Crisis Management

Abstract

Poppy, which plays a key role in international relations from past to present; In addition to its positive features, it is known for its addictive feature. That's why, it is extremely important to ensure its control and supervision. Otherwise, it seems inevitable that poppy production will turn into a crisis. Türkiye, which is in the leading position in poppy production back then, has constantly faced the USA for this reason and has suffered economic damage with unforeseen results. The multidimensional progression of this crisis, in which the hegemony of the USA over Türkiye is observed to a great extent, constitutes an issue worth investigating. In addition, while there are many studies on the evaluation of events in the literature, there are deficiencies in the context of crisis management. Therefore, this study covers the poppy crisis that caused tension between Türkiye and the USA between 1970-1974; It aims to analyze case in terms of crisis management, as well as evaluating with internal and external dynamics in terms of Turkish foreign policy. In the study, in which a descriptive method is used, the poppy crisis, which has turned into an important problem for Türkiye; It is researched how it can be evaluated in the context of leaders, institutions, perception management and sovereignty. The main result reached; The poppy crisis has a political and social dimension besides its economic dimension. The statements made by the US administration on the prohibition of opium poppy caused a political crisis by putting the Turkish government under pressure. In the phase that progressed with the ban, the farmers suffered, and there was an economic loss. The US managed the process in various manipulative ways, only by putting pressure on Türkiye and in a threatening manner. Türkiye, on the other hand, has carried out a successful crisis management approach by managing the crisis with a defensive and escalating understanding that is open to all kinds of negotiations.

Keywords: Crisis Management, Poppy Crisis, Turkey-US relations

Giriş

Geçmişten bugüne krizler dünya tarihini etkilemiş ve derin bir ölçüde sarsmıştır. Krizlerin beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması ve kriz sinyallerinin doğru bir şekilde okunamaması felaketlerin büyümesine neden olmuştur. Türkiye’de çözülemeyen ve büyüyen pek çok kriz örneğine rastlamak mümkündür.

Mevcut konumu itibariyle dünyanın önemli bir merkezinde yer alan Türkiye, ekonomik açıdan diğer ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirme çabası içindedir. Bu çaba kimi zaman siyasi bir mücadeleye kimi zaman ise bir bağımsızlık savaşına dönüşmüştür. ABD ile yaşanan haşhaş krizi de bu ölçütte değerlendirilebilir.

Haşhaş, çok eski tarihlerden itibaren dünya genelinde ve ülkemizde yetiştirilen önemli bir bitkidir. Neolitik zamandan beri insanların gerek acıyı hafifletmek gerekse öksürükleri tedavi etmek amacıyla haşhaştan yararlandıkları belirtilmektedir. Haşhaşın olumlu özelliklerinin yanı sıra ülkeler arasında gerginliğe yol açan hatta savaşı tetikleyen bir unsur olduğu tarihsel koşullarda gözlemlenmiştir. Nitekim 1839-1842 yılları arasında Çin ile Büyük Britanya arasında savaşa (1. Afyon Savaşı) neden olan haşhaş, 1856-1860 yılları arasında ise İngiltere ve Fransa’nın Çine karşı ittifak olmasını sağlamış ve Arrow Savaşına (2. Afyon Savaşı) neden olmuştur. Bu bakımdan haşhaşın; krizleri tetikleyen ve ülkeler arası ilişkilerde stratejik bir öneme sahip olan yönü olduğu ifade edilebilir.

Ülkemiz, haşhaş üretiminde öncü konumda olmakla birlikte dönem dönem üretimi tartışmalara sebep olmuştur. Bunun en önemli nedeni haşhaş pazarının ülkeler arası siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkilere etkisiyle açıklanabilir. Amerika toplumunda artan uyuşturucu bağımlılığı, Türkiye’nin haşhaş üretimini etkilemiş ve bir krizin tırmanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu yönüyle birçok bitkiden ayrılan haşhaşın üretiminin ihracatı ve ithalatı, denetlenmesi ve yasaklanması gibi konular ülkeler açısından önemli bir yer teşkil etmektedir.

Buradan hareketle bu çalışma; Türkiye-ABD arasında yaşanan haşhaş krizini dönemsel koşullarıyla birlikte incelemeyi hedeflemektedir. Ülkeler arasında gerginliğe yol açan haşhaşın önemi ve Türkiye’de üretimi, kriz yönetiminin tanımlanması üzerinde kavramsal bir çerçeve sunulacak olup krizin nedenleri, dönemin liderleri ve devlet kurumlarının rolleri tanımlanmaya çalışılacaktır. Ardından dönemin sistemsal yapısı, iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler, karar alma süreçleri tartışılacaktır.

1. Uluslararası İlişkilerde Kriz Yönetimi

Kriz, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran” olarak tanımlanmıştır. Kriz spesifik olarak ise yüksek seviyede belirsizlik oluşturan, beklenmedik, rutin olmayan olay ya da olaylar dizisi olarak tanımlanabilir (Sellnow & Seeger, 2021, 8).

Kriz yönetimi ise; büyük bir tehdit oluşturabilecek krizlerin birbirleriyle ilişkili değerlendirmeleri veya denetim serileri olarak tanımlanabilir. Kriz yönetimi, kriz tespiti, önleme, hazırlık, kontrol altına alma, iyileştirme ve öğrenme için kilit planların, prosedürlerin ve mekanizmaların uygulanmasıyla gelişmektedir (Mitroff, 1994,102). Kriz yönetimi süreci 5 aşama ile sınıflandırılabilir (Can,1997,aktaran Demirtaş, 2000, 363).

- 1- Kriz sinyallerinin alınması
- 2- Krize hazırlık evresi
- 3- Krizin denetim altına alınması
- 4- Normal duruma geçiş
- 5- Öğrenme ve sonuç çıkarma

Krizin doğru ve başarılı bir şekilde yönetilebilmesi için iyi bir yönetim planının yapılması son derece önemlidir. Plan yapmak, krizin karmaşık yapısının çözülmesini sağlamakta ve kriz sürecini kolaylaştırmaktadır. Doğru ve zamanında yapılan istihbarat ile krizin tırmanmasına yol açacak etkenlerden uzak davranmak, basınla iyi ilişkiler kurmak, sivil toplum ve güç odaklarının desteğini alarak karşıt bir tutumda yer almamak ve krizin bir daha tekrarlanmaması için kesin bir çözüm üretmek dikkat edilmesi gereken hususlar olarak ifade edilebilir (Çakmak, 2004, 53-54).

Uluslararası ilişkilerde kriz, bir ya da daha fazla tarafın çatışmayı algıladığı tehditlere, tepki verebilmek için çok kısa bir süreyi ifade etmektedir. Devletler arası krizler, savaş olasılığının keskin bir şekilde arttığı periyotları temsil etmektedir. Krizler devletler arasındaki normal ilişkilerin ani dönüşümleridir. Tırmanabilir, savaşa sebebiyet verebilir, savaşı önleyecek ya da ilişkileri eski haline dönüştürecek şekilde sonuçlanabilir. Bu nedenle krizler barış ve savaş arasındaki en temel aşamadır (Griffiths et al., 2014, 59).

Krizlerin çözümü için, ilgili kişilerin ve kuruluşların bir araya gelmesiyle oluşan her ülkenin kendi içinde oluşturduğu ya da BM (Birleşmiş Milletler), NATO (Kuzey Atlantik Örgütü), AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) gibi uluslararası örgütlerin devletlerden bağımsız olarak kurdukları kriz masaları bulunmaktadır (Çakmak, 2004, 50-51).

Kriz masaları, krizin büyük boyutlara ulaşmasını engellemek amacıyla ulusal çıkarlara uygun hareket etmekte; bürokrasinin yavaş ve ağır karar alma sistemine karşın, devletin bütün temsilcileri ile toplanarak daha pratik ve hızlı kararları almayı sağlamaktadır. Bu şekilde devletin tüm olanakları ile karşılıklı etkileşim sayesinde krizin çözümü kolaylaşmaktadır (Çakmak, 2004, 53).

Kriz yönetiminin planlanmasının amacı ise tüm senaryoyu göz önünde bulundurarak esnek planlar geliştirmektir. Krizler ani, gelişmekte olan ve uzun süreli olmak üzere 3 farklı şekilde ortaya çıkabilir. Ani krizler bir başka ifadeyle beklenmedik krizler, yapısı gereği hakkında çok az uyarıcı bilgiye sahip olduğumuz ya da hiç bir bilgiye sahip olmadıklarımız olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla bu tarz bir krizle karşı karşıya kaldığımızda harekete geçmek için detaylı bir plan hazırlığı mevcut değildir (Parsons, 1996, 26).

Gelişmekte olan krizler, yavaş yavaş ortaya çıksa da sorunları tanımlamak ve ipuçlarını bir araya getirmek açısından öngörülebilirliğin oldukça güç olduğu krizlerdir. Kriz sinyalleri fark edilse bile yöneticileri bu konuda ikna etmenin zor olduğu söylenebilir. Uzun süreli krizler ise; saf spekülasyon, dedikodu ve söylentilerle birlikte haftalar, aylar hatta yıllarca sürebilir (Parsons, 1996, 27). Bu açıdan uzun süreli krizlerde enformasyonun etkisi güçlü olmakla birlikte doğru bilgi kaynaklarının yayılımı ve anlaşılması krizlerin çözülmesinde önemli bir aşamadır. Kriz yönetiminde, en önemli unsur ise sinyalleri fark edebilmektir. Krizleri kabullenmek kolay olmasa da sinyaller doğrultusunda harekete geçmek ve bir plan oluşturmak krizin oluşturabileceği hasarı engellemede rol oynamaktadır.

Akademik literatür incelendiğinde 1962 yılında gerçekleşen Küba Füze krizinin ardından uluslararası krizler üzerine çalışmaların arttığı ifade edilebilir. Teorik çalışmaların büyük çoğunluğunda, Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında devam eden düşmanlığı göz önüne alarak benzer krizlerden nasıl ders çıkarılabileceği konusunda bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Ancak soğuk savaşın özellikleri ve iki ana kahramanın ilişkileri dönemsel olarak değiştiğinden krizleri bu çerçevede anlamak sınırlı bir bakış açısını yansıtmaktadır (Griffiths et al., 2014, 60). Dolayısıyla krizler dış politikayla özdeş bir şekilde iki kutuplu olmaktan ziyade çok kutuplu ve küresel boyutta ilerlemektedir. Doğu Blok'unun yıkılmasıyla ideolojik ve iki kutuplu etkenler yerine, ulusal çıkarlar ve etnik sorunların ön planda olduğu ciddi krizler ortaya çıkmıştır. Yugoslavya'nın parçalanması, Azerbaycan ve Ermenistan arasında gelişen Karabağ Sorunu, Çekoslovakya'nın ikiye ayrılması, Çeçenlerin bağımsızlık mücadelesi gibi örnekler bölgesel olmaktan çıkıp uluslararası krizlere dönüşmüştür (Çakmak, 2004, 58). Yine Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan Körfez Krizi (1990), uluslararası siyasetin yeniden

yapılanmasına neden olan uluslararası kriz örnekleri arasındadır. Bu krizin karar verme aşamalarının nasıl gerçekleştiğini dış politika açısından analiz eden, Ertan Efegil “Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli” adlı kitabında kriz yönetimi açısından incelemelerde bulunmuştur (Efegil, 2002).

2000’li yıllardan sonra farklı bir kapitalist piyasa ekonomisinin devreye girmesi ile gelir dağılımlarında önemli değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Ülke içinde ve ülkeler arasında değişen ekonomik yapılar, sistemsel krizleri beraberinde getirmiş, özellikle gelişmekte olan ülkeler süreçten olumsuz etkilenmişlerdir. Dolayısıyla literatür bu tarihten itibaren daha çok ekonomik-finansal krizlerin analizine odaklanmıştır.

Bir diğer uluslararası kriz örneği olarak 2011 yılında Suriye’de yaşanan iç savaş sonrasında göç krizini dünya genelinde bir soruna dönüşmüştür. Günümüzde hala güncelliğini koruyan, zaman zaman ülkeler arasında gerilimlere yol açan göç krizinin analizine yönelik pek çok çalışma ele alınmıştır. “Rumors and Refugees: How Government-Created Information Vacuums Undermine Effective Crisis Management” başlıklı makalede kriz yönetiminde etkili iletişim ve şeffaflığa önem verilmesinin devletler açısından önemine ve 2015 yılında Yunanistan’a deniz yoluyla gelen kaçak mültecilerle ilgili haber, söylenti, algı yönetimi gibi süreçlerin yönetiminin etkisine değinmektedir (Carlson et al.,2018, 671). “A Critique Of EU Refugee Crisis Management: On Law, Policy and Decentralisation” başlıklı makalede de Avrupa Birliğinin kriz yönetiminde eksik olduğu konulara değinilmiş, yasal, politik ve yerleşme düzeyinde analizler yapılmıştır (Selanec, 2015).

2014 yılından itibaren Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan uzun süreli diplomatik kriz, Rusya’nın Ukrayna’yı işgaliyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda krizin gelişim evrelerinin iyi okunmaması, sinyalleri ve olası sonuçlarının göz önüne alınmaması krizi tırmandırarak güçlenmiştir. Konuyla ilgili olarak Lawrance Freedman, “Ukraine and Art Of Crisis Management” adlı makalesinde kriz yönetiminin temel prensiplerine değinmekte, Ukrayna krizinin nedenleri ve sonuçları üzerinde bir takım çıkarımlarda bulunmaktadır (Freedman, 2014).

Görüldüğü gibi uluslararası krizler, büyük çaplı özellikleriyle tüm dengeleri sarsan kriz örnekleridir. Krizlerin ortaya çıkış sebepleri ve olası sonuçları üzerinde çeşitli argümanlar bulunmaktadır. Ancak daha detaylı analizlerin yapılması ve çözümlenmesinin önemli olduğu ifade edilebilir. Kriz yönetiminde siyasi krizlerin analizine yönelik literatürde daha fazla çalışmanın olması gerektiği hususu belirtilmelidir. Özellikle liderlerin kriz süreçlerinde karar

verme davranışları, dönemin iç ve dış dinamikleri, krizlerde kaydedilen aşamalar ve krizlerden nasıl ders çıkarılabileceğine ilişkin yöntemlerin geliştirilmesi krizlerin çözümlenmesine katkı sağlayacaktır.

2.Haşhaşın Önemi ve Türkiye’de Haşhaş Üretimi

Papaveraceae (Haşhaşgiller) ailesinden olan haşhaş, Papaver (Gelincik) cinsine ait bir türdür. Haşhaş, eski tarihlerden günümüze kadar pek çok şekilde kullanılmıştır. Romalıların ve Yunanlıların haşhaş tohumlarını yemeklerinde ve ilaçlarında kullandıkları, Homer’un ise yazılarında haşhaşın uyuşturucu özelliğinden bahsettiği bilinmektedir. Haşhaş tohumları yüksek besleyici değere sahip olmakla birlikte, gıda ve yenilebilir bir kaynak olarak kullanılmakta aynı zamanda tohumları ağrı kesici, öksürük karışımları ve şuruplarda da kullanılmaktadır (Charles, 2013, 489).

İlaç üretiminde etkili olan haşhaşın, ağrı kesici özelliğinin yanında keyif verici, uyuşturucu bir özelliği de bulunmaktadır. Uyuşturucu etkisi %90 zihin bulanıklığına sebep olmakta ve kalp atışını yavaşlatmaktadır (İpek ve Arslan, 2012, 100). Oluşturduğu bağımlılık etkisiyle haşhaşın, insan sağlığına ciddi zararları bulunmaktadır. Bu yönüyle haşhaşın kullanımına bağlı olarak olumlu ve olumsuz özellikleri ortaya çıkmaktadır.

Haşhaşın, Avrupa’nın Batı Akdeniz bölgesinde ortaya çıktığına ve oradan Balkan Yarımadasından Küçük Asya’ya üçüncül dönemde yayıldığına inanılmaktadır. Haşhaş; ABD, Avustralya, Hollanda, Romanya, Polonya, Almanya, İngiltere, Kanada, Hindistan, İran ve Türkiye’de üretilmektedir (Charles, 2013, 490). “Dünya’da yaklaşık 100 taksonu temsil eden Papaver cinsi, ülkemizde endemik bitkilerin 15’i olmak üzere 51 taksonu temsil etmektedir” (Özgen vd. 2017, 5). Büyük bir çeşitliliğinin Türkiye’de bulunması haşhaş üretimini ekonomik açıdan gerekli ve önemli kılmaktadır.

Yasal çerçeve içinde dünyada uyuşturucu ekimi; ülkemizin de taraf olduğu, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 TEK Sözleşmesine göre düzenlenmektedir. Ülkeler bu sözleşmeyle BM’nin; haşhaş ekimi, ihracatı ve ithalatı üzerindeki denetim ve kontrolünü kabul etmektedir. Ülkemizde ise 3298 Sayılı Uyuşturucu Maddelerle İlgili Kanun ve Yönetmelik çerçevesinde haşhaş ekimi Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından lisansa tabi tutulmakta ve bu şekilde kontrolü sağlanmaktadır (Haşhaş Sektörü 2016 raporu).

Tarihsel olarak bakıldığında 1933 yılına kadar Türkiye’de haşhaş ve Afyon üretimi serbest bir şekilde yapılabiliyorken 2253 sayılı kanunla Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresinin kuruluşuyla üretim 17 ilde sınırlandırılmıştır.1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisinin (TMO)

kurulmasıyla bu denetim TMO'ya verilmiştir. 1960 yılında haşhaş ekimi izni 42 ile çıkarılırken, son olarak 1970 yılında 7 ile sınırlandırılmıştır. En nihayetinde Türkiye, 1938 ve 1971 yılları arasında dünya afyon pazarının %50 ve %55'ine sahip olmuştur. Nitekim Türkiye'nin afyon pazarının büyük bir oranına sahip olması yasadışı uyuşturucunun kaynağı olarak görülmesine neden olmuş ve suçlamaların odağı olan Türk hükümeti 26/06/1971 tarih ve 7/2654 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla haşhaş ekimine yasak getirmiştir (Haşhaş Sektörü 2016 raporu).

3. Haşhaş Krizi Öncesi Dönemsel Gelişmeler

Türkiye ile ABD arasında yaşanan haşhaş krizinin, kriz yönetimi açısından değerlendirilebilmesi için öncelikle kriz öncesi dönemde yaşanan gelişmelerin incelenmesi gerekmektedir. Sorumlu aktörler kriz sinyallerini tespit ederek, krizi önleyecek hamlelerde bulunabilir ve hazırlık sürecini başlatabilir. Dolayısıyla kriz öncesi dönemlerin, kriz sinyalleri tespiti açısından önemli olduğu ifade edilebilir.

1965 yılından sonra küresel ve bölgesel olarak uluslararası ortama bakıldığında ABD ve SSCB arasındaki örgütsel blokta birtakım gevşemeler görülmekle birlikte Çin Halk Cumhuriyeti siyasi ve askeri açıdan rakip bir güç odağı olarak belirmeye başlamıştır. İki kutuplu sistemin yumuşamaya girdiği bu evrede, nükleer silahların denetimi ve sınırlandırılması önemli konular arasında yerini almaktadır (Sönmezoğlu, 2006). Bu dönemde Küba-Füze krizi ile SSCB- ABD savaşa yaklaşmış, ABD'nin yaptığı gizli pazarlıklar Türkiye açısından dost müttefikliğe kuşku duyulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye- ABD müttefiklik ilişkileri bu krizle etkilenir hale gelmiştir.

Uluslararası ortamın dinamiklerinden etkilenen Türkiye ise, Kıbrıs sorunun (1963-1964) yaşandığı evrede Johnson mektubu ile blok çıkarılarının ülke çıkarlarıyla her zaman uyumlu bir şekilde yönetilemeyeceğini fark etmiştir. Dolayısıyla bu durum liderlerin tutumlarında değişiklik yaşanmasına sebep olmuştur (Sönmezoğlu, 2006, 205-207).

Türkiye- Amerikan ilişkilerinde 1960 yılından sonraki gerilimli dönem, krizler dönemi olarak da sınıflandırılabilir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin SSCB ile yakınlaşması, sol akımların ortaya çıkması Türk siyasi hayatında da önemli değişiklikleri meydana getirmiştir. O güne kadar Türkiye'nin NATO üyeliği hiç tartışılmayan bir mesele iken bu konu artık ön plana çıkmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2005, 822).

Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası döneme bakıldığında uluslararası ilişkilerde savaşlar, gerilimler ve krizler baş gösterdiği görülmektedir. 1962 yılında gerçekleşen Küba- Füze krizi

nükleer savaş endişesi yaratan, Türkiye'yi etkileyen bir kriz örneği olarak tanımlanabilir. 1963 yılında Kıbrıs Türkleri ve Rumları arasında gerçekleşen Kanlı Noel olaylarının ardından Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesini önlemek amacıyla ABD Başkanı Johnson tarafından Türkiye'ye gönderilen Johnson mektubu, Türk-ABD ilişkilerinde gerilimin ortaya çıkmasına sebep olan diğer bir kriz örneği olarak değerlendirilebilir. En nihayetinde kriz öncesi dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde gerilimlerin yaşandığı ve bu gerilimlerin kriz sürecini hızlandıran dinamikler olduğunu söylemek mümkündür.

4.Türkiye-ABD Arasında Haşhaş Krizinin Nedenleri ve Gelişimi (1971-1974)

Krizlerin öngörülememesi ve yapısı gereği karmaşık olması sürecin yönetilmesini zorlaştırmakla birlikte, günümüz krizlerinin yapısal özellikleri incelendiğinde çok aktörlü bir yapıya büründüğü ve küresel sorunları beraberinde getirdiği ifade edilebilir. Nitekim ABD'de artış gösteren uyuşturucu bağımlılığı Türkiye'yi etkilemiş ve kamuoyunda Türkiye algısını değiştirmiştir.

ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrası artan uyuşturucu bağımlılığı, ABD yönetimini bu konuda tedbir almaya itmiştir. Eğitim, rehabilitasyon, bilinçlendirme gibi birçok önlem alınmasına karşın uyuşturucu kullanımında bir azalma gerçekleşmemiştir. 16 yaşından küçük çocukların uyuşturucu sebebiyle ölümleri kamuoyunda büyük bir tepki toplamış ve yönetim üzerinde baskının artmasına yol açmıştır. Sonuç olarak bu süreçte Vietnam Savaşı ve uyuşturucu sorunuyla karşı karşıya kalan Amerika'nın iki temel sorunu ön plana çıkmakla birlikte Başkan Richard Nixon'un seçim kampanyasında çözüme ulaştıracağını öne sürdüğü uyuşturucu bağımlılığı ile mücadele önlemleri artmıştır (Oran, 2001, 701).

Amerika, ülkeye yasadışı uyuşturucu girişini engellemek için uyuşturucu üreten ülkeleri yakın plana almaya başlamıştır. 1968'de yaklaşık olarak 500.000 kişinin bağımlı olduğu afyon, içlerinde Hindistan, Yugoslavya ve Türkiye'nin de bulunduğu şekilde BM izniyle üretilmekteydi. Ancak Nixon yönetimi diğer ülkeleri göz önüne almadan doğrudan yasadışı uyuşturucunun kaynağını Türkiye olduğunu iddia ederek asılsız suçlamaların kamuoyunda oluşmasını sağlamıştır (Oran, 2001, 702).

1931 yılında Cenevre Afyon Sözleşmesini imzalayan Türkiye ise, yasadışı uyuşturucuyu önlemek amacıyla etkili yöntemler geliştirmiş, üretilen afyonun Toprak Mahsulleri Ofisine (TMO) satılmasını sağlamıştır. Her ne kadar Türkiye'de uyuşturucu kaçakçılığı faaliyetleri gözlemlense de ABD'nin iddia ettiği bir orandan oldukça düşük miktarlarda olduğu ifade

edilebilir. Ancak yine de Türkiye aleyhinde yürütülen kampanyalar büyük oranda etkisini göstermiştir.

Birçok ülkede yasadışı uyuşturucu faaliyetleri yürütülürken ABD'nin hedefinin Türkiye olmasının ise birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uyuşturucu faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı “Altın Üçgen” bölgesinde (Burma-Tayland-Laos üçgeni) ABD, üretilen eroininden menfaat elde ettiği için bu bölgelere müdahalede bulunamamıştır (Erhan, 1996: 97). İkinci bir neden ise; Türkiye'nin NATO'ya üye olması, ekonomik ve askeri açıdan ABD'ye bağımlı olması ABD'nin isteklerini geri çeviremeyeceği anlamına geldiğinden yapılacak yardımlar bir koz olarak görülmüştür (Oran, 2001, 702).

Sonuç olarak, ABD'nin Türkiye'ye yönelik suçlamaları ve iddiaları kendi çıkarları doğrultusunda oluşturulmuştur. ABD çözüme; Türkiye'de haşhaş üretiminin yasaklanmasıyla ulaşabileceğini, kısa vadede olsa sorunun ortadan kalkabileceği inancını taşımıştır. Ancak ABD'nin Türkiye'ye karşı oluşturduğu yasaklama baskısı ilişkilerin bozulmasına ve krizin tetiklenmesine neden olmuştur.

4.1.Kriz Sürecinin Liderler ve Kurumlar Açısından İncelenmesi

Uluslararası krizlerle ilgili literatürün çoğu karar alma süreçlerine ve devletler arasında bir pazarlık oyunu olarak model kriterlerin çeşitli girişimlerine odaklanmaktadır. Kriz boyunca devleti birleşik rasyonel bir aktör olarak ele alma eğilimi içinde, liderlerin krize özgü psikolojik ve organizasyonel stres altında kararları nasıl aldıklarını ve uyguladıklarını yakından incelemektedir. Kriz yönetimine ilişkin teorilerin çoğu yüksek bir soyutlama düzeyinde geliştirilmiş olsa da kriz karar verme sürecinin özellikle üç yönü ile önemlidir (Griffiths et al., 2014, 60).

İlk olarak karar verme konusunda krizlerin psikolojik etkileri hakkında çok şey öğrenilmiştir. Psikolojik deneyler artan stresin karar vermede ters bir etkisi oluşturduğunu göstermektedir. Yani bazı stresler bireyin performansını arttırabilirken yoğun stres ise baştan savma kararlara yol açabilir. İkinci olarak kriz sürecinde karar alıcıları etkileyen ortak eğilimler vardır. Algılar hem değerli hem de potansiyel olarak tehlikeli olan önceden belirlenmiş inanç sistemleri aracılığıyla düzenlenebilir. Dolayısıyla bu durum, arzu dolu düşüncelere ve hatalı analizlere yol açabilir. Üçüncü olarak küçük politika belirleyici grup dinamiklerinde ortaya çıkabilecek bazı davranış modelleri vardır. Çelişkili bilgilerin rasyonelleştirilmesi; kendini beğenmişlik; otosansür ve oybirliğine yönelik bir eğilim gibi grup normlarının içselleştirilmesiyle oluşur.

Bireysel karar vericiler, karmaşık bir ilişkiler ağı içinde çalışmak zorundadır ve krizler, resmi olarak bu kişilerin kontrolünde olmayan şekillerde gelişebilir (Griffiths et al., 2014, 60).

Kriz sürecinde birtakım kararlar almak zor olmakla birlikte uygulandıklarında ortaya çıkan sonuçtan sorumlu olacak kişi kararı verenlerdir. Dolayısıyla krizin gidişatını değiştirebilecek en önemli aktörlerin liderler ve kurumlar olduğu söylenebilir. Liderin dış politika söyleminde kullandığı sözler, karmaşık bir siyasi ve idari mekanizma tarafından tayin edilse de son aşamada lider tarafından halka ulaştırıldığı için genellikle lider figürü ve söylemleri üzerine odaklanılmaktadır (Demir, 2007, 15). Dolayısıyla karar alma sürecinde etkili olan liderlerin rolünün, etkisinin ve belirleyiciliğinin kriz yönetimini şekillendirdiği ifade edilebilir. Türkiye-ABD arasında yaşanan haşhaş krizin de karar alıcı liderler ve kurumlar ise; Süleyman Demirel, Nihat Erim, Bülent Ecevit-Necmettin Erbakan koalisyonu ve Türk Dışişleri Bakanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri şeklinde sıralanabilir.

Liderlerin dış politikaya olan bakışları, sorunlara nasıl yaklaşacaklarının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Süleyman Demirel'in dış politika yaklaşımı incelendiğinde, Amerika ile dostluğun ve müttefikliğin sürmesi yolunda göstermiş olduğu çaba ve özen dikkat çekmektedir. Ancak Türkiye'nin Kıbrıs Harekatı sonrası ABD'nin ambargo kararının ardından, ABD üslerinin kapatılması ile ilgili önemli bir karar alması, dönemsel şartlara yönelik kararlar aldığını da göstermektedir. Haşhaş krizinde de temkinli bir şekilde hızlı karar almaktan sakındığı görülecektir. Bülent Ecevit'in başbakan olduğu dönemin dış politikasına bakıldığında, kendisinin diplomasi tecrübesi olmasının yanında batıyla işbirliğine önem vererek Demirel gibi bir yaklaşım geliştirmiştir. Ancak dış ilişkilerde siyasetçilerden ziyade akademisyenlere yer vererek bürokrasinin uzmanlığından yararlanmıştır. Dış ilişkilerde önemli bir karar alıcı olarak, geleneksel çizgisinden sapmamış özgün bir politikayı tercih etmiştir. Haşhaş krizinde de elde ettiği tecrübeler neticesinde başarılı bir politika izleyeceği görülecektir. Necmettin Erbakan ise, İslam işbirliğinin savunucusu olarak dış politika da farklı bir yerde konumlanmıştır. 1973 yılında koalisyonda olduğu dönemde Batı karşıtlığı ile bilinmekte ve köklü bir değişimden yana fikirlerini beyan etmektedir. Ancak haşhaş krizi meselesinde Ecevit kadar ön planda olamamıştır (Ereker, 2017, 170-172). Nihat Erim ise yönetimde olduğu kısa bir sürede dış politika kararlarında sorunlara geçişi çözümlerle ve risklerle yaklaşmıştır. Bunun arka planında seçimle gelmemesi faktörünün etkisi düşünülebilir. Görüldüğü gibi liderlerin karar alma süreçlerini etkileyen faktörler birbirinden farklıdır. Bu minvalde yaşanan krizlere yönelik politika tercihleri de farklı olacaktır.

1969 yılında ABD Senatörü Patrick Moynihan'ın Türkiye'ye gelişiyle başlayan haşhaş sorunu, diğer temsilcilerin de yasaklamaya yönelik tekliflerini tekrarlaması ile devam etmiştir. ABD yönetimi, üretilen tüm afyonun fiyatını göz önünde bulundurmaksızın satın alacağını bildirmiştir. Ancak Türk hükümeti önceden ticari sözleşmeleri gerçekleştirdiği için yapılan teklifi kabul etmeyerek olumsuz bir yanıt göndermiştir. Bu durum üzerine Süleyman Demirel ile doğrudan iletişime geçen Büyükelçi, haşhaş ekimi ve afyon üretiminin durdurulması için zarar gören çiftçiye beş milyon dolar yardımda bulunacağını açıklamıştır. Demirel ise Türkiye'de uzun zamandır haşhaş ve afyon üretimi yapıldığını, Afyon ismiyle anılan bir şehrin olduğunu ve Türk Hükümetinin üretimi sınırlama eğilimlerinin bulunduğunu ifade ederek teklifi reddetmiştir (Erhan, 1996, 91).

Sonuç olarak askeri ve ekonomik yönden ABD'ye bağımlı olan Türkiye'nin teklifleri geri çevirmesi baskıların daha da artmasına ve krizin tırmanmasına yol açtığı belirtilebilir. Süleyman Demirel, artan baskılara rağmen net tavrını sürdürmeye çalışsa da haşhaş ekiminin sınırlandırılması hususunda girişimde bulunmuştur. 30 Haziran 1970 tarihli kararname ile haşhaş ekimi 7 ille sınırlandırılmıştır. Haşhaşın tamamen yasaklanmayarak sınırlandırılması, Demirel'in iç ve dış politikada uzlaşmacı bir tavır içine girdiğini, ülke menfaatini de göz önünde bulundurarak çiftçinin desteğini kaybetmek istemediğini ve olası büyük bir krizin yaşanmaması için tedbirli davranarak hareket ettiği söylenebilir. Ancak ifade edilmelidir ki Türk Hükümetinin uzlaşmacı tavrı ABD yönetiminden karşılık alamamış, daha sert bir tutumla karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Süleyman Demirel ise krizi zamana yayarak hareket etmeye çalışmıştır. En nihayetinde krizin başladığı ve tırmandığı bu süreçte, Demirel'in ABD'ye yönelik politikasının rasyonalist olduğu ifade edilebilir. Türkiye'ye yönelik suçlamalara dair yaptığı açıklamalar, Demirel'in çözüm odaklı bir anlayış içerisinde olduğunu göstermiştir. Sonuç itibarıyla Demirel'in yönetiminin daha büyük bir krizin ortaya çıkmasını engellediği ancak krizin tırmanmasına müdahale edemediği yönde gerçekleştiği ifade edilebilir.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin 12 Mart 1971'de verdiği muhtıra sonucu Süleyman Demirel hükümetinin istifasının ardından Bakanlar Kurulu'nun 1971'de yayımladığı kararname ile Nihat Erim Hükümetinin haşhaş ve afyon üretimini yasaklaması, Türkiye-ABD arası haşhaş krizinin 1. evresini sonlandırmıştır. Erim'in bir seçmen kitlesinin olmaması ve ara rejim hükümeti olarak ABD'nin desteği doğrultusunda ayakta kalabileceği inancını taşıması haşhaş yasaklama kararı almasında etkili nedenlerden biri olabilir. Yasağın ardından Erim'in yaptığı konuşmada aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir.

“1970 yılı süresince kaçakçılar hesabına büyük gelişme olmuştur.1969 yılında 11 ilde ekilen haşhaştan T.M.O.’nun eline 116 ton afyon geçtiği halde 1970’te bu, 9 ilde 60 tona düşmüştür. Aradaki farkın nereye gittiğini bütün dünya sormaktadır. Uluslararası çapta örgütlenmiş bir kaçakçılık şebekesinin Türkiye için siyasi ve iktisadi bir mesele teşkil ettiği muhakkaktır. Bunların memleketimizin itibarı ile daha fazla oynamalarına izin verilmeyecektir.” (T.C Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1971, 139).

Erim’in söyleminin, Türkiye’de yapılan kaçakçılık faaliyetlerini ve ABD’nin iddialarını doğrular nitelikte olduğu söylenebilir. ABD’nin Türkiye’nin zararını karşılamaya yönelik yapacağı yardımların ise, Erim Hükümeti tarafından kamuoyu ile açıkça paylaşılmaması iletişim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmediği anlamına gelmektedir. Her ne kadar haşhaşın yasaklanmasıyla ABD-Türkiye arasındaki gerilim yumuşasa da Türk halkına gerekli açıklamalar şeffaf bir şekil yapılmamıştır. Kriz yönetimi açısından değerlendirildiğinde; liderin gerekli açıklamalarda bulunmaması, yanlış bilgi kaynaklarına yönelimleri sağlamakla birlikte kaosa sebebiyet verebilmektedir. Nitekim 1972 yılından sonra haşhaş üreticileri tazminat programlarının yetersizliğinden dolayı hükümete tepki göstermeye başlamıştır.

12 Mart 1971 muhtırasından sonra 1973’te yapılan seçimlerle Türkiye sivil yönetime geçmiş ancak hükümet kurulamamıştır. Ülke siyasal bir krizin içindeyken, Bülent Ecevit’in Milli Selamet Partisi ile koalisyon kurma girişimi başarılı olmuş kriz uzlaşma sonucunda aşılmıştır. Bu dönemde haşhaş ekim yasağının kaldırılması, neredeyse tüm siyasi partilerin programında yer almaya başlamıştır. Yasağın kaldırılma isteğinin oluşmasının ise birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki partilerin seçmenlere haşhaş yasağının kaldırılacağına yönelik vaatlerde bulunmasıdır. Artan kamuoyu baskısı ile siyasi parti liderleri, halkın desteğini bu sayede kazanmaya çalışmışlardır. İkinci bir neden ise haşhaş ekiminin yasaklanması, ekonomik açıdan büyük kayıpların yaşanmasına sebep olmuştur. Tıbbi ihtiyaçlar için üretilen morfin, dışarıdan ithal edilmeye başlanmıştır. Türkiye’de üretimin yasaklanması sonucu dünya arzındaki düşüş; fiyatlara olumsuz bir şekilde yansımış, ithal morfin fiyatlarında artış gerçekleşmiştir. Son olarak, ABD’nin çiftçiyi desteklemeye yönelik tazminat ve ikame projelerinin yetersiz olması çiftçiyi büyük oranda mağdur etmiştir (Erhan, 1996, 134-135). En nihayetinde yasaklama kararının uzun vadeli bir çözüm olmadığı görülmüştür. Nihat Erim hükümeti tarafından alınan yasak kararında yeterince risklerin değerlendirilmediği ve olası sonuçların göz ardı edildiği ifade edilebilir.

Ecevit hükümeti ise ABD’nin baskılarına rağmen, 1 Temmuz 1974’te haşhaş ekiminin sıkı bir denetim koşuluyla yeniden 7 ilde üretimine izin verildiğini açıklamıştır. Yasağın tekrar

kaldırılmasının ABD ile ilişkilerin tekrardan bozulmasına neden olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yasakla gelen yumuşama döneminden sonra krizin 2. Evresi ile karşı karşıya kalınmıştır.

Ancak bu dönemde Ecevit'in haşhaş ekimine yönelik almış olduğu tedbirler krizin büyümesini engellemiş ve sonlanma sürecine doğru evrilmesine olanak sağlamıştır. Haşhaş ekiminin 20 bin hektarlık alanla sınırlandırılması ve haşhaşın kellesinin çizilmeden doğrudan T.M.O.'ya getirilmesi BM tarafından memnuniyetle karşılanmış, özellikle üretici tarafından haşhaşın çizilmemesi afyonunun yasadışı kaçakçılığının yapılmasını büyük oranda engellemiştir. Haşhaşın çizilerek üretim yapılması halinde ise TCK kanunlarına göre kişilerin cezalandırılacağı bildirilmiştir. İlerleyen dönemlerde ise alkaloid fabrikaları kurularak haşhaşın ihracatı gerçekleştirilmiştir (Erhan, 1996, 141).

Sonuç olarak liderlerin yürütmüş olduğu politikalar kriz sürecinin ne yöne evrilebileceği hakkında bilgi vermektedir. Tüm liderler bir krizle karşı karşıya olduğunu kabul ederek büyümesini engellemek için atılımlarda bulunmuştur. Aynı zamanda daha önceki kriz tecrübelerinden yararlanarak bir kazanım elde etmeye çalışmışlardır. Her 3 liderin kriz yönetimine dair stratejisi karşılaştırıldığında, Demirel'in krizi dondurarak, Erim'in krizden kaçınarak, Ecevit'in ise krizi çözerek yarar sağladığını söylemek mümkündür. Nitekim elde edinilmiş kazanımların Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulmasında da etkisi gözlenebilir.

Tablo 1. Haşhaş Ekimi Krizi Özeti

Haşhaş Krizinde Karar Alıcı Liderler	Süleyman Demirel	Nihat Erim	Bülent Ecevit
ABD İle İlişkilerde Dış Politika Tercihleri	Dengeli	ABD İle Daha Uzlaşmacı/ Taraftar	Karşıt/ Bağımsız
Krizin Evreleri	Krizin 1.Evresi	Yumuşama Dönemi	Krizin 2.Evresi ve Krizin Sonlanması
Krizi Yönetme Süreci	30 Ekim 1970 tarihli kararname ile haşhaş ekimi 7 ille sınırlandırılmıştır.	29 Haziran 1971'de yayımlanan kararname ile haşhaş ekimi yasaklanmıştır.	1 Temmuz 1974'te haşhaş ekim yasağı kaldırılmıştır. Türkiye gerekli önlemleri alarak krizi sonlandırmıştır.

4.2. Kriz Sürecinin Algı Yönetimi ve Egemenlik Sorunu Bağlamında İncelenmesi

Türkiye-ABD arasında yaşanan haşhaş krizinde algının yönlendirilmesi ve yönetilmesi oldukça önem arz eden bir konudur. Kriz süreçlerinde algı yönetimi doğru bir şekilde yapılmadığı takdirde krizin büyümesi kaçınılmaz gözükmektedir. Nitekim iki ülke arasında başlayan gerilimin tırmanmasına yol açan unsur ABD'nin Türkiye'ye yönelik suçlamalarıyla gelişmiştir.

(Bir Dönem ABD ile Türkiye'yi Ciddi Bir Krizin Eşiğine Getiren Haşhaş Sorunu, 2020)

ABD yönetiminin Türkiye üzerindeki baskısının nedenleri, afyon konusunun iç siyasette kazandığı itibarla açıklanabilir. Süreci medya ve diğer kamuoyu gruplarının yakından takip ettiği gibi, neredeyse tüm Amerikan toplumunu ilgilendiren bir konuda Amerikan hükümetinin kayıtsız kalması mümkün olmamıştır. Çünkü ABD'nin eroinin kaynağının Türkiye olduğunun düşünülmesi ve zayıf bir müttefik olarak görülmesi suçlamaların Türkiye'ye yöneltilmesine olanak sağlamıştır (Uslu, 2003, 229).

ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Elliot Richardson'un, ABD'ye gelen uyuşturucunun %80'ninin Türkiye kaynaklı olduğunu ileri sürmesinin ardından üretimin derhal durdurulması gerektiğini ifade etmiştir (Tuncer, 2017, 466). Ancak haşhaş üretiminden sadece uyuşturucu üretilmemekte; haşhaşın yağından, tohumundan birçok özelliğinden faydalanılmaktadır. Dolayısıyla üretiminin yasaklanması bir bakıma haşhaşın olumlu özelliklerinden yararlanılamaması ve ekonomik açıdan zarara uğranılması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu süreçte Türkiye'nin haşhaş üretimini yasaklamaması durumunda yaptırımlarla karşılaşabileceği gündeme gelmeye başlamıştır.

(Haşhaş Ekim Krizi, 2015)

Suçlamalara yönelik ise Türk hükümeti haşhaş ekiminin azaltılacağı yönünde bir açıklama yapmak durumunda kalmıştır. Bu karar ABD açısından olumlu karşılanırken, Türk basınında haşhaş üreticilerinin açlıkla karşı karşıya kalacağı şeklinde abartılı haberlerin yayılmasına neden olmuştur (Erhan, 1996, 103). Tepkilerin artması yasaklama kararını bir anlamda geciktirmiş; kamuoyunda yaşanabilecek şiddetli tartışmaların önünü kesmiştir.

Ancak ekimin tam anlamıyla yasaklanmaması Amerikan basınında Türkiye aleyhtarı yayınların sayısında artışın gözlemlenmesine yol açmıştır. Newsweek, Parade, Saturday, Review gibi çeşitli dergilerde yer alan makalelerde, ABD'den yardım alan Türkiye'nin afyon ihracatının çok düşük bir rakama tekabül ettiği savunulmuş, bu nedenle afyon üretiminden vazgeçilmesi vurgulanmıştır (Harris'den t.y. akt. Erhan, 1996, 112).

Türkiye'ye yaptırımlar uygulanmasına yönelik ABD'de yapılan kongrelerin arkasında Rum ve Ermeni lobilerinin olduğu Türk politikacılar tarafından sıkça dile getirilen meseleler arasında olduğu söylenebilir. Asıl amacın Kıbrıs sorunuyla gündeme gelen Türkler' in imajını kötülemek ve kamuoyunda Türklere karşı cephe alınmasını sağlamak olduğu vurgulanmıştır (Erhan, 1996, 114).

ABD Dışişleri Bakanlığı yaptırımlar meselesine yönelik "Afyon kaçakçılığı meselesi ile ilgili olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye karşı iktisadi müeyyideler istemesi söz konusu değildir." (T.C Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970, 22) şeklinde bir açıklama yaparak kamuoyunda oluşan gerilimi azaltmış, iletişim kanallarını yapıcı bir şekilde kullanmıştır.

Bu dönemde Türkiye aleyhine yürütülen kampanyalara yönelik ise açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. 11 Ocak 1971'de Coşkun Kırca, B.M. Uyuşturucu Maddeler Komisyonunda bir konuşma gerçekleştirmiştir. Türkiye'de yasadışı uyuşturucuyla nasıl mücadele edildiğinden ne gibi önlemler alındığından bahsetmiş ve sentetik uyuşturucu problemi için ülkelerin tedbir alması gerektiğini vurgulamıştır (Erhan, 1996, 113). Sonuç olarak Coşkun Kırca'nın konuşmasında olumlu bir imaj yaratma düşüncesinin hakim olduğu ifade edilebilir.

Yasaklama kararından sonraki süreçte ABD kongre üyelerinden Benjamin Rosenthal İstanbul'da yapmış olduğu basın toplantısında şu ifadelerle yer vermiştir. “ Afyon üretimini sona erdiren anlaşmaya varılırken göstermiş olduğu siyasi cesareten dolayı Türk hükümetinin övülmesi lâzımdır.” Devamında Türkiye ile yapmış oldukları görüşmelerden memnun kaldıklarını ifade etmişlerdir (T.C Dışışleri Bakanlığı Belleteni, 1972, 17). Başkan Nixon'da benzer şekilde Nihat Erim'in kararının cesur ve devlet adamlığına yaraşır olduğunu belirtmiş, işbirliğinin devam etmesi yönünde temennilerde bulunmuştur (T.C Dışışleri Bakanlığı Belleteni, 1971, 14)

ABD'nin Türkiye'ye yönelik propaganda faaliyetlerinin kamuoyunda yankı bulmasının temel sebebi ise, Türkiye'nin yeterince önlem almaması ile açıklanabilir. Krizin sonlandığı dönemde alınan tedbir ve önlemlere bakıldığında büyük bir ilerleme kaydedildiği görülmüştür. Anti-Amerikancılığın yükselişte olduğu bu süreçte Türkiye aldığı önlemler neticesinde, olumsuz imajını olumlu bir imaja çevirmiştir ve bu sayede haklılığını dünyaya kanıtlamıştır.

Ulusal egemenliğe tehdit niteliğinde ise Türkiye-ABD arasında geçmişten bugüne pek çok olay yaşanmıştır. 1960 yılında İncirlik Hava Üssünden havalanarak Sovyetler tarafından düşürülen Amerika U-2 casus uçağının, Türkiye Dışışleri Bakanlığının uçuşa izin vermediği ve bilgisi dışında gerçekleştiğini açıklamasına rağmen SSCB'nin Türkiye'ye nota vermesiyle sonuçlanmıştır. Yine benzer bir şekilde Amerikan keşif uçağının Karadeniz'e düşmesi sonucu, Amerikan askeri istihbaratının soruşturma ve incelemeyi tek başına yürütme konusunda ısrarı ve Karadeniz'e destroyer yollama çabası Türkiye'nin yetki alanına müdahale edildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu tarz girişimler sonucunda ise Türkiye, ABD askeri üsleri üzerinde daha büyük bir denetim uygulama kararı almaya başlamıştır (Türkmen, 2012, 232-233).

Ulusal egemenlik açısından haşhaş krizi meselesine bakıldığında, ABD'ye birçok yönden bağımlı olan Türkiye'nin değişken bir biçimde karar alma süreçlerini yönettiği ifade edebilir. Süleyman Demirel döneminde ABD'ye karşı daha dengeli bir siyaset izlerken, Erim döneminde daha çok ABD yanlısı bir tavır sergilemiş, Ecevit döneminde ise ABD'ye karşıt daha bağımsız bir politikayı benimsemiştir.

Haşhaş meselesinde; Ecevit'in iktidara geldiği (1974) sürece kadar Türk dış politikasının uysal ve taviz veren bir yapıda olduğu söylenebilir. Hayır diyemeyen bir Türkiye'nin oluşu, karşı tarafın isteklerinin kabulünü kolaylaştırmıştır (İnan, 1993, 103). Türkiye, yasağın olduğu evrede ekonomik çıkarlarına göre bir politika uygulayamamıştır. Milli menfaatlerin ön planda

olmaması, dış politikada istikrarsız bir yönetimi beraberinde getirmiştir. ABD'nin Türkiye üzerinde ki hegemonik gücünün yansıması Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğine düşkün yapısına ters bir durumda konumlanmıştır.

Sonuç itibariyle ABD'nin Türkiye'ye yaptığı baskıların ve tehditlerin ulusal egemenliğe zarar veren yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Haşhaşın sadece Türkiye'de üretilmediği gerçeği göz önüne alındığında, ABD'nin Türkiye'nin iç işlerine karışacak gücü elde etmesinin dönemin politik koşullarıyla yakından ilişkisinin olduğu ifade edilebilir. Ancak yasağın kaldırılmasıyla Türkiye gerekli tedbirleri alarak ulusal bağımsızlığını yeniden kazanmış, ABD'nin bu konuda karar alıcı bir merkez olmasını engellemiş ve milli çıkarlarını her şeyden üstün tutmuştur.

Sonuç

Türkiye-ABD arasında gerçekleşen haşhaş krizi, sadece iki ülke ilişkileriyle sınırlandırılabilir bir sorun olmamakla birlikte aynı zamanda haşhaş fiyatlarının yükselmesiyle de dünyayı ekonomik yönden etkileyen bir kriz örneği olarak değerlendirilebilir. Krizin ekonomik yapısının yanında siyasi, psikolojik ve toplumsal yönünün olduğu da belirtilmelidir. ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'nin iç işlerine karışması, ulusal bağımsızlık ve egemenlik haklarının sorgulanmasına yol açmıştır. Yine ABD'nin Türkiye üzerinde artan baskısı ve oluşturduğu algı yönetimi, krizin psikolojik boyutunu da gözler önüne sermektedir. ABD toplumunda artış gösteren uyuşturucu bağımlılığı ve Türkiye'de çiftçilerin yasakla mağdur edilmesi ise krizin toplumsal boyutunu ortaya koymaktadır.

Krizin ortaya çıkış şekline bakıldığında; her iki ülke içinde kasıtsız olduğu ancak ABD yönetiminin baskıcı ve tehditkâr, Türkiye'nin savunmacı ve tırmandıran bir kriz yönetimi anlayışı ile hareket ettiği söylenebilir. Türkiye'nin kriz yönetimi sürecinde müzakereye açık olması ise iletişim kanallarını etkin bir şekilde kullandığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Krizin başladığı 1.evrede Türkiye'nin ABD'ye olan bağımlılığı, kararların alınmasında daha temkinli yaklaşılmasını sağlamıştır. Kriz süreci bu şekilde zamana yayılmıştır. ABD'nin baskıcı tutumunun ve propaganda faaliyetlerinin artması sonucu haşhaşın yasaklanması, krizi belirli bir süre sonlandırmış ve ABD ile ilişkilerde yumuşama sürecine girilmiştir. Ancak ABD'nin isteği doğrultusunda haşhaşın yasaklanması, uzun vadeli bir çözüm olamamıştır. Sorunun temelde yasakla çözülemeyeceği, konjonktürün ve elde edilen kriz tecrübelerinin doğru okunmasıyla anlaşılmıştır.

En nihayetinde risklerin yeterince değerdendirilmediğı, çıkarların ve kazanımların ortaya konmadığı bir yönetimin süreklilik ve başarı göstermesi beklenemez. Haşhaş krizinin çok boyutlu olduğu, birçok liderin karar alma sürecinde yer aldığı ve dış politika analizi açısından önemli olduğu saptanılan bir gerçektir. ABD ile siyasi ilişkilerin yeniden tanımlandığı kriz örneğinde, Türkiye gerekli önlemleri alarak ve kamuoyunda oluşan olumsuz imajını dönüştürerek başarılı bir kriz yönetimi anlayışı göstermiştir.

Kaynakça

Armaoğlu, F. (2005). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınları.

Bačić Selanec, N. (2015). A critique of EU refugee crisis management: On law, policy and decentralisation. *Croatian Yearbook of European Law & Policy*, 11(1), 73-114.

Carlson, M., Jakli, L., & Linos, K. (2018). Rumors and refugees: how government-created information vacuums undermine effective crisis management. *International Studies Quarterly*, 62(3), 671-685.

Charles, D. J. (2013). *Antioxidant Properties of Spices, Herbs and Other Sources*. Springer New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4310-0>

Çakmak, H. (2004). *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. Platin.

Demir, A. F. (Ed.). (2007). *Türk dış politikasında liderler: süreklilik ve değişim, söylem ve eylem*. Bağlam Yayınları.

Demirtaş, H. (2000). Kriz Yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(23), 353-373.

Efegil, E. (2002). *Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli*. Gündoğan.

Ereker, F. (2017). 1960-1990 Dönemi Türk Dış Politikası. In S. Demir, P. Gürson, A. Eminoğlu (Eds.), *Türk dış politikası: aktörler, krizler, tercihler, çözümler*. Barış Kitap.

Erhan, Ç. (1996). *Beyaz savaş: Türk-Amerikan ilişkilerinde afyon sorunu*. Bilgi Yayınevi.

Freedman, L. (2014). Ukraine and the Art Of Crisis Management. *Survival*, 56(3), 7-42.

Griffiths, M., Roach, S. C., & O'Callaghan, T. (2014). *International Relations: The Key Concepts*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203748206>

Haşhaş Ekim Krizi. (2015, Aralık 24). Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri -. Retrieved December 19, 2022, from <http://www.tdpkrizleri.org>

İnan, K. (1993). *Dış politika*. Ötüken Neşriyat.

İpek, G., & Arslan, N. (2012). Gıda Maddesi Olarak Haşhaş (*Papaver somniferum* L.) Tohumunun Değerlendirilmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5(2), 99-101.

Mitroff, L. I. (1994). Crisis management and environmentalism: A natural fit. *California management review*, 36(2), 101-113. <https://doi.org/10.2307/41165747>

Oran, B. (2001). *Türk dış politikası: Kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar, Cilt I: 1919-1980*. İletişim Yayınları.

Özgen, Y., Arslan, N., & Bayraktar, N. (2017). Türkiye Açısından Önemli Bitki Haşhaşın Önemi ve Tarımı. *Ziraat Mühendisliği*, 0(364), 4-8.

Parsons, W. (1996). Crisis management. *Career Development International*, 1(5), 26-28. <https://doi.org/10.1108/13620439610130614>

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. (n.d.). TMO. Retrieved December 19, 2022, from <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hashassektorraporu2016.pdf>

Sellnow, T. L., & Seeger, M. W. (2021). *Theorizing Crisis Communication*. Wiley.

Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan günümüze: Türk dış politikası*. Der Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni. (1970). *ABD Adalet Bakanının Bir Kongre Komisyonunda Afyon Konusundaki Demeci* (Sayı 64-75).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni. (1971). *Başbakanın Afyon Konusundaki Açıklaması* (Sayı 76-87).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni. (1972). *ABD Kongre Üyelerinin İstanbul'daki Temasları* (Sayı 88-89).

Tuncer, H. (2017). *Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*. Kaynak Yayınları.

Türkmen, F. (2012). *Kırılğan İttifaktan "Modern Ortaklığa": Türkiye-ABD İlişkileri*. Timaş.

Uslu, N. (2003). *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*. Nova Science Publishers.

Yunus Emre, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966), İletişim Yayınları, 2019

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Züleyha Aişe DİNÇ

aise.dinc@ogr.sakarya.edu.tr
0000-0002-9043-945X
Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Anabilim Dalı

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Political and Social Studies

Atıf / Citation

Dinç, Z. A. (2022). [İncelenen Kitap CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966), İletişim Yayınları, 2019, by Yunus Emre]. *Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 64-67.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7688826>

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi: 26.12.2022

Kabul Tarihi: 27.02.2023

Yayın Tarihi: 28.02.2023

Yunus Emre, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966), İletişim Yayınları, 2019

“CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)” isimli kitap 2013 yılında İletişim Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Dört bölümden oluşan eser, 2014 yılında “The Emergence of Social Democracy in Turkey: The Left and the Transformation of the Republican People's Party” başlığıyla İngilizce olarak New York I.B.Tauris&Co Ltd yayınevinde de basılmıştır.

Kitabın dilbilgisi ve üslubu gayet açık ve anlaşılırdır. Bu özelliğinden dolayı kitap, kolaylıkla okunabilmektedir. Kitabın yazılma amacı, “Ortanın solunun” Türkiye siyasetindeki yerini tanımlamak ve anlamaktır. Kitapta ele alınan temel sorular şunlardır: 1980’lere kadar sosyal demokrasinin başarısı sadece Batı Avrupa’yla sınırlıysa, dünyanın geri kalanında sosyal demokrasinin siyasete ve topluma etkisinin düzeyi nedir? Sosyal demokrasi sadece Avrupa’da mı yaşayabilir? Sosyal demokrat işçi sınıf hareketlerinin Avrupa dışında başarılı olması mümkün müdür? Bu kitapta, temel olarak belirlenen yukarıdaki sorulara, çevre ülkesi olarak kabul edilen Türkiye’nin sosyal demokrasi deneyimi merkeze alınarak cevap aranmaya çalışılmıştır. Kitabın en önemli amacı ve ana tezi şu soruya verilen cevaptır: Niçin böyle bir parti kendini ortanın solunda bir siyasal kuruluş olarak tanımladı? CHP niçin 1960’larda sosyal demokrasiye yöneldi?

Kitapta CHP üzerinde etkileri olan aktörler olarak TİP, YH ve TKP ele alınmıştır. CHP’nin yaşadığı dönüşüme ve bu dönüşüme solun etkisine dair bir analiz sunulmakta ve bu iki farklı araştırma alanı birincil kaynaklar üzerinden bütünleştirilmektedir. Kitapta sosyal demokrasiye evrensel ve nihai bir proje olarak yaklaşılmamaktadır. Kitabın odaklanmadığı iki husus açık bir şekilde ifade edilmiştir: birincisi, Türkiye’de sosyal demokrasinin kronolojik tarihini sunmak; ikincisi, CHP’nin sosyal demokrat olup olmadığı tartışılması. Yine kitapta odaklanılan husus da açık bir şekilde ifade edilmiş; bu eserin sosyal demokrasinin Türkiye’de gündeme gelme sürecinin siyasal bağlamını analiz ettiği vurgulanmıştır.

Kitapta ele alınan dönem ise CHP’nin ortanın soluna gelişinin yaşandığı dönemdir. Yani 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden ortanın solunun CHP’de resmi parti politikası olarak kabul edildiği Ekim 1966’daki 18.CHP Kurultayı’na kadar olan dönemdir. Türkiye’de sosyal demokrasinin doğuş ekseninde şekillenen kitabın temel sorusu “Türkiye’de sosyal demokrat hareketin oluşumunu sosyalist sol nasıl etkiledi?” şeklinde oluşturulmuştur.

Birinci bölüm “Sosyal Demokrat Hareket ve İdeoloji” başlığı altında “sosyal demokrat partilerin evrimi”, “sosyal demokrasi üzerine analitik yaklaşımlar”, “Avrupa dışında sosyal demokrasi” alt başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde ilk olarak Avrupa’da ve Avrupa dışında sosyal demokrat partilerin doğuşu ve evrimi ele alınmaktadır. Özellikle Almanya ve İsveç burada ön plandadır. Bu bölümde ikinci olarak ele alınan husus sosyal demokrasi üzerine yapılan analitik yaklaşımlardır. Sosyal demokrat siyasetin analizinde genel olarak iki yaklaşım ön plandadır. Bunlardan birincisi, sınıf merkeziliğini esas alan sınıf temelli yaklaşımdır. İkincisi de dayanışma, sınıf ötesi iş birliği ve siyasetin önceliği olan toplumsal yaklaşımdır. Burada sınıf yaklaşımının en önemli kurucusu olarak Adam Przeworski’nin, toplumsal yaklaşımla O’nun karşısında duran Esping-Andersen’in ve toplumsal yaklaşıma “karşı hareket” kavramıyla temel sağlayan Karl Polanyi’nin görüşleri ele alınmaktadır. Birinci bölümde üçüncü olarak ele alınan husus ise Avrupa dışında sosyal demokrasiye bakıştır. Burada ise sosyal demokrat hareketin Avrupa dışına yayılmasını endüstriyel kapitalizmin Avrupa dışında yayılmasına bağlamaktadır. Fakat yazar burada önemli bir noktaya değinmektedir o da sosyal demokrat hareketin 1980’lere kadar Avrupa dışında etkili siyasal aktörler olmadığıdır. Yine burada tek bir Avrupa sosyal demokrat modelden bahsedilemeyeceğinden söz edilmektedir. Farklı Avrupa ülkeleri için farklı gelenek grupları olduğu ve bu sebeple ilk ayrımın Kuzey ve Güney Avrupa sosyal demokrat hareketleri arasında yapıldığından bahsedilmektedir. Diğer bir kategori de Soğuk Savaş’tan sonra oluşmuştur. Bu kategoride Avrupa’nın eski komünist ülkeleri yer almaktadır. Kitabın birinci bölümünde sosyal demokrat hareketlerin ve onlara ilişkin kuramların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde “CHP, 1961 Anayasası ve Yeni Rejim” başlığı altında 1960 darbesi sonrası oluşan yeni düzende CHP’nin oynadığı rol ve özellikle 1961 yılında yeni anayasa yapımında CHP’nin oynadığı rol ön planda olduğu genel olarak ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra bu bölümde CHP’nin “ortanın solu” söylemine nasıl geldiği ve bu konuda CHP içerisindeki bölünmeler ve tartışmalar ele alınmaktadır. Yine bu bölümde CHP’nin “ortanın soluna” gelişinin ikincil sebepleri olan dönemin siyasal arka planı ve CHP içinde yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır. Bu bölümde, 1961 Anayasası sonrası oluşan yeni rejimin CHP yanlısı siyasal seçkinlerin bir girişimi olduğu ve bu girişimle toplumun İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmelere uyum sağlamasının amaçlandığı iddia edilmektedir.

Üçüncü bölümde ise, “CHP ve SOL” başlığı altında Türkiye’de sol tarafta bulunan aktörlerin oynadıkları roller üzerinden bir analiz yapılmaktadır. Bu bölümde incelenen soldaki temel aktörler, Türkiye İşçi Partisi, Yön Hareketi ve Türkiye Komünist Partisi’dir. Bu bölümde,

bahsedilen aktörlerin CHP ile ilişkileri, dönem içerisinde yaşanan gelişmeler bağlamında CHP'ye karşı nasıl bir tutum sergiledikleri daha yakın plana alınmaktadır.

Kitabın son bölümü olan dördüncü bölümde ise “CHP-Sol İlişkisini Anlamak: Dönemin Sıklıkla Tartışılan Üç Konusu” başlığı altında o dönemde en çok tartışılan üç konu; toprak reformu sorunu, Anti-Amerikanizm ve anti-emperyalizm, Devlet Planlama Teşkilatı ve planlı kalkınma üzerinden CHP ile Sol ilişkisi anlamaya çalışılmaktadır. Bu bölümün toprak reformu sorunu başlığında, o dönemde yapılan toprak reformu girişimlerine değinilmektedir. Ayrıca toprak reformu konusuna CHP'nin hatta CHP içerisindeki muhafazakâr kanat ve ilerici kanadın bu konuyu nasıl değerlendirdiklerine, soldaki aktörlerin ve dönemin sağ partilerinin bakış açısına değinilmektedir. Kitabın “Ekler” kısmında da “CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesi”, “CHP 18.Kurultay Bildirisi” ve “Yön Bildirisi” verilmiştir.

Kitabın tarihselci/yorumsamacı yaklaşımla yazılmış olduğu söylenebilir. Çünkü kitapta daha çok sosyal demokrasinin Türkiye’de nasıl ortaya çıktığı tarihsel bir çizgide yaşanan olaylar bağlamında anlamlandırılmaya çalışılmıştır ve sınıfsal bir analiz yapılmamıştır dolayısıyla da Marksist bir analizden ziyade tarihselci/yorumsamacı yaklaşımla yazıldığı söylenebilir. Kitabın önemli ve en büyük eksiği, yazarın ele aldığı sorulara tam ve net cevaplar, çözümler getirememiş olmasıdır. Daha çok dönem içerisinde yaşanan olayların dönemin aktörlerinin bakış açıları üzerinden anlatıldığı, bu sebeple konuların genel ifadelerle ve yüzeysel olarak ele alındığı görülmektedir.

James Alexander Campbell Brown, Siyasal Propaganda, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Nimet KOÇAK ÇOLAKOĞLU

nimet.yayla4107@gmail.com
0000-0002-5995-8091
Selçuk Üniversitesi

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Political and Social Studies

Atıf / Citation

Koçak Çolakoğlu, N. [İncelenen Kitap C]James Alexander Campbell Brown, *Siyasal Propaganda*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, by J.A.C. Brown]. *Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 68-71 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7688849>

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi: 31.12.2022

Kabul Tarihi: 27.02.2023

Yayın Tarihi: 28.02.2023

James Alexander Campbell Brown, Siyasal Propaganda, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992

Propaganda kavramı, başkalarının kanaatlerini değiştirmek olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım modernleşme sürecinde önemli değişiklikler geçirmiş; daha çok kitleleri etkilemek amacıyla ikna gücü yüksek olan hitap ediciler tarafından hedeflenen konularda kamuoyu oluşturmak için kullanılmıştır. Böylelikle propagandacı, aynı düşünceler etrafında etkilediği bireyleri bir araya toplayarak kamuoyu oluşturmak isteyen kişi olarak ifade edilmektedir.

Siyasal Propaganda adındaki eserin tercümesi ilk olarak Yusuf Yazar tarafından yapılmış ve Ağaç yayıncılık aracılığıyla 1992 yılında yayınlanmıştır. Son olarak da Behzat Tanç'ın çevirisiyle, Boğaziçi Yayınevi tarafından 2000 yılında *Beyin Yıkama ve İkna Metodları* adıyla yayımlanmıştır. Değerlendirmede, ilk tercüme eser esas alınmıştır.

Daha çok dini konular etrafında kitleleri ikna etmek için uğraşan kilise mensupları tarafından kullanılan propaganda teknikleri, dinin politik konularda algı alanı oluşturmasıyla 16. ve 17. yy Avrupalı devlet adamları tarafından siyasi bir kitlenin oluşturulması için odaklanılan konulardan bir tanesi olmuştur. Günümüzde ise devlet adamları dini doğrudan değil dolaylı yollarla kullanarak ikna yolu izlemektedir. Değerlendirmeye alınan bu eser, siyaseten iktidara gelmek isteyen kişilerin propaganda tekniklerini kullandığını ve kitlelerin propaganda içerikli söylemlerden etkilendiğini ifade etmektedir.

Yazar, kitapta siyasi propaganda konusunun değerlendirmesini iki başlık altında ele almıştır. Bunlar, birinci bölümde “Propaganda ve İletişim”, ikinci bölümde ise “Siyasal Propaganda”dır. En son kısımda da Bibliyografya ile yararlanılan kaynaklar belirtilmiştir. Kitap, konu olarak güncel eserlere kaynaklık etmesi, propagandanın kurumlardaki işlevini farklı tanımlamalar ve örneklendirmelere aracılığıyla anlam karışıklığını ortadan kaldırması bakımından önemlidir. Eserin 1992 yılında iki bölümü ve 2000 yılında ise tamamın tercüme edilmesi neticesinde güncelliğini yitirmiş olduğu düşünülmektedir. Ancak geçmiş yıllarda yayınlanmış bu eserin değerlendirilmeye alınmasının temel sebebi, bu kitapta propaganda konusunun tarafsız olarak ele alınması ve Türkçe literatürde bu tür kaynaklara nadir rastlanılmasıdır. Dolayısıyla bu kitap, klasikleşmiş bir eser olarak gündemdeki propaganda konulu çalışmalara kaynaklık etmekte ve önemini korumaktadır. Kitap, genel bir ifadeyle akademik alanda çalışan kitlelere hitap etmektedir.

Eser, hangi durumlarda propaganda yapılmalıdır ya da yapılmamalıdır soruları etrafında şekillenmiştir. Tarihte savaş sürecinde yapılan propaganda örnekleri ile konu ele alınmış; böylece eserde hem teorik hem de pratik bilgiler sunulmuştur.

Siyaset sosyolojisinin ürünlerinden biri olan propagandanın temelini, iletişim konusu oluşturmaktadır. İletişimin baş aktörü ise insanlar arası etkileşimi sağlayan konuşma olgusudur. Konuşma birçok fiziki tutumun önüne geçebilir ya da fiziki şiddeti tetikleyebilir (1992, 9). Fiziki tutumun zihinde uyandırmış olduğu bu iki algı üslubun kullanımı ile şekillenmektedir. Nitekim propagandanın kavramsal olarak içeriğini üslup oluşturmuştur. Farklı mekanlarda yapılan konuşmalarda etkili bir üslubun kitleleri olumlu yargılar doğrultusunda ikna edebilme ölçütü artmaktadır. Bunun tam tersi olarak hitap edenin, beyin yıkama yöntemi ile kitleleri aldatma yolunu da kullanabildiği üzerinde durulmaktadır. Propaganda kavramı ele alınırken bilinçli ve bilinçsiz yapılan olarak iki problemten bahsedilir. Bilinçsiz, farkında olmadan yapılan propaganda kitlelere geçici ve alternatif fikirler sunmak için yapılırken, bilinçli olarak yapılan propaganda yazılı kaynaklar esas alındığında tarihsel süreç içerisinde varlığını koruyacaktır. Buna örnek olarak, ders kitabı niteliğinde okutulan tarih kitaplarının yazarları kendi emperyalist taraflarının doğrultusunda hareket ederler (1992, 15). Eğitim konusu da propagandanın en gizli fikir aşılama silahlarından biri niteliğindedir. “Her ne kadar kısa vadeli propagandalar herhangi bir yaş grubuna yönlendirilse de tasarlanmış tam ve mükemmel bir fikir aşılama çocukları ve gençleri hedef almalıdır. Çünkü telkin ve ikna edilmeye en müsait olanlar onlardır” (1992, 31). Dolayısıyla bu eser, eğitim ve ikna bakımından, değerlendirilmeye alınması gereken nüvelere sahiptir. Böylelikle kitabın içinden örnekler verilerek, eğitimin sadece bilgi vererek aydınlatma çabası içinde değil aynı zamanda eğitimcinin konuşmalarının içeriği, ilgili kitleyi etkileme amacı da vardır. Bunu yaparken de eğitim ve öğretime dahil olan gruplar içerisinde yaş ortalamasının altında ki kesime dikkat çekilmiştir. Fakat yazara göre her ne kadar etkilenmeye açık olan kesim belli olsa da bazen iktidar sahipleri bu duruma çok sıcak bakmadığını ifade etmiştir.

Kitabın, üzerinde durduğu bir diğer konu ise propaganda kavramı ve hitap edenin yanlış bilinen bir yargı ile ifade ediliyor olmasıdır. Propagandacı yanlış gördüğü bir inanç ve tutum karşısında durarak ileri sürülen doktrinlerin yok edilmesi ve doğru olanın yayılması ile ilgilenilmelidir (1992, 14). Ancak günümüzde propaganda içeriği ve propagandacının rolü, ileri sürülen doktrinler etrafında şekillenmekle kalmayıp çıkarın ve faydanın gözetildiği ikna yöntemi olarak kullanılmaktadır. Siyaset, eğitim ve sağlık gibi birçok konuda belirli bir kitleye sahip olmak isteyen hatipler kamuoyu oluşumunu propaganda yoluyla sağlamaktadırlar. Brown, (1992) propagandayı ele alırken “taraf olunmuş bir görüşü, bu görüşü desteklemeyenler arasında yayma amacı yapılmadıkça propaganda değildir” ifadelerini kullanır (1992, 16). Bu doğrultuda propaganda yapan hatip, zaten fikirlerinin arkasında olan kitle ile ilgilenmemektedir. Bu tip propagandalar daha çok siyasetin menfi amaçlarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla seçim zamanı parti mensuplarının lehlerine oluşturmak istedikleri seçmen sayısını artırmak için yapmış oldukları girişimler bu doğrultudadır.

Kitabın diğerk bir bölümü olan siyasal propaganda başlığında ise propagandanın gündelik hayatımızda sıklıkla yer edindiğı siyaset kurumuna değinilmiştir. Yazar politikayı, propagandanın en büyük rol aldığı alanlardan biri olarak görmektedir. Nitekim politika yapıcılar olarak adlandırılan siyasilerin de kendilerine has özellikleri vardır. İkna etme kabiliyeti ile hitap eden kişinin, söylemlerini kitlelere açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmesi gerekmektedir. Yazar eserinde propagandanın uygulanma sürecindeki teknikleri temellendirerek okuyucuya sunmaktadır.

Demokrasi ilkelerini gözeten siyasi liderlerin varlığı ve otoriter tutumları, kitlelerin bir arayışın içine girmesini mümkün kılmaktadır. Ancak Almanya’da Hitler’in Yahudiler üzerinde yaptırımları demokrasi ile bağını koparan bir tutumdur. Yazar, Hitler’in amacının Almanları anti-Semitik yapmak değil, Yahudilerin kendilerini Alman ulusu içinde bir azınlık gibi hissettikleri için günah keçisi ilan edildiğı bir ulus olarak görmek olduğunu savunmuştur. Almanya’nın Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanı olan Paul Joseph Goebbels, propagandayı psikolojik bir silah olarak kullanmış ve daima Hitler’e sadık kalmıştır. Bunu sağlarken de kullandığı etkili iletişim aracı, radyo olmuştur. Goebbels’in radyoda kitleleri etkilemek için yaptığı söylem ise “Sieg Heil!” (Yaşasın Zafer!) olmuştur. Yazar bu ifadeyi hipnotik ve ürkütücü bir tezahürat olarak kabul etmektedir. Söz konusu tezahüratın altında yatan gerçek bir zafer olmasa bile Alman devleti ve toplumunun yenilmez bir güç olduğu düşüncesini canlı tutulmak istenmiştir.

Yazar, tarihten siyasal propaganda örnekleri ile dikkate alındığında Almanya’da Adolf Hitler (1889-1945), İtalya’da Benito Mussolini (1883-1945), Rusya’da Josef Stalin (1878-1953) önemli devlet adamları ve etkili propagandacılar olarak görmüştür. Özellikle Almanya’nın propaganda içerikli söylemlerini hitap eden Paul Joseph Goebbels, Alman halkı üzerinde Hitler’den daha etkili olmuştur. Kitapta da bu örneklerle değinilerek propaganda analizleri üzerinde durulmaktadır. Nitekim propaganda konusunun anlaşılması da bu örnekler üzerinden mümkündür.

Propaganda kavramı, psikolojik bir terim olmakla birlikte sosyolojik bir fenomen olarak da ele alınmaktadır. Kitapta propaganda teriminin iletişim temelli olduğu ve siyaset kurumuna hizmet ettiği üzerinde durulmuştur. Bu kitap propaganda konusunu çalışacakların elinde bulundurması gereken temel akademik ve didaktik eserlerden biridir. Ele alınan farklı bakış açıları ve propaganda tanımlamalar sayesinde yol gösterici bir kaynak olmuştur. Nitekim her iki çeviride de farklılıkların olması muhtemeldir. Ancak eserin güncel olarak tekrar literatüre kazandırılması gerekmektedir. Sosyal bilimlerde propaganda konusunun güncellik kazanması ile bu tür eserlere ihtiyaç duyulmaktadır.

<https://siyasetvetoplum.org/>